

BERICHT VAN DE **TWEEDE WERELD OORLOG**

WETENSCHAPPELIJKE REDACTIE

Drs. A. H. Paape
hoofdredacteur
Prof. dr. P. W. Klein
Prof. dr. A. F. Manning
Prof. dr. J. Presser †
Drs. R. L. Schuursma
Drs. P. R. A. van Iddekinge

BUREAUREDACTIE

John Bakkenhoven
Jac Constant
Henk Bouwman
Joep Büttinghausen
Ans Corvers
Rutger Dinger
Hidde Hoekstra
Babs Israëls
Tine Jansen - van Wijk
Aafje Leenstra
Cees van der Ploeg
Joop Pollmann
Judith van de Wouw

FOTO-RESEARCH

Frans Kurtz
Rupert Blaauw
Hans Bredewold
Frans van Meerwijk †

CARTOGRAFISCHE RESEARCH

Gerard Guns

ILLUSTRATIES

Theo Barten
Herbert Meijer
Olyslager Organisation b.v.
Richards Studio
Martin Swarts

VORMGEVING

Henk Pen
Rob Ligtelijn
Kees van Bakergem
Vant ten Brink
Rob de Nooy
Ron Putto
Pim Smit
Louis Woldberg

PLANNING EN PRODUCTIE

Arie Hoogendoorn
Adriaan Turkenburg

TECHNIEK

zetwerk: Nederlandse Boekdruk Industrie b.v., 's-Hertogenbosch
druk: Nederlandse Offset Industrie b.v., Amsterdam

© 1970/1975 Uitgeverij Amsterdam Boek B.V., Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of
openbaar gemaakt door middel van druk,
fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

BERICHT VAN DE TWEEDE WERELD OORLOG

AMSTERDAM BOEK

De bevolking van het begin 1945 nog bezette deel van Nederland had maandenlang de blik zuidwaarts gericht – over de grote rivieren. Maar toen het geallieerde voorjaarsoffensief eenmaal ingezet was, kwamen de bevrijders uit het oosten, uit Duitsland. Eind maart, een week nadat de Britten bij Wesel de Rijn waren overgestoken, kwamen Canadese eenheden in de Achterhoek de Nederlandse grens over. Drie weken later waren het oosten en noorden van het land bevrijd, op het fanatiek door de Duitsers verdedigde Delfzijl en de Waddeneilanden na.

In westelijke richting trokken de geallieerden niet verder op dan tot de Grebbelinie en de Gelderse Vallei. Verdere strijd zou, zo realiseerde men zich, desastreuze gevolgen hebben voor de bevolking in de westelijke provincies die, op de rand van de hongerdood, slechts met medicamenten en voedsel gered kon worden. Ook in bezet Nederland zag men dat in. Besprekingen met de civiele Duitse autoriteiten, gevoerd namens het ondergrondse College van Vertrouwensmannen en de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten, leidden ertoe dat eind april met goedvinden van de Duitsers door geallieerde vliegtuigen voedselvoorraden werden uitgeworpen – zij vormden, meer dan wat ook, het symbool van de naderende bevrijding. Op 2 mei arriveerde ook het eerste geallieerde konvooi vrachtwagens met voedsel. Drie dagen later kwam de officiële capitulatie van de Duitse troepen in Nederland tot stand.

Het Derde Rijk had inmiddels al opgehouden te bestaan. Het gebied dat Hitlers soldaten te verdedigen hadden, was steeds kleiner geworden. De top van de nazi-hiërarchie was volledig gedesintegreerd. Ieder trachtte voor zichzelf te redden wat er nog te redden viel. Hitler had zich in het bunkercomplex diep onder de grond van de *Reichskanzlei* in Berlijn teruggetrokken. Op 30 april pleegde hij – terwijl de Russen op nog slechts enkele honderden meters afstand waren – zelfmoord, nadat hij een dag tevoren *Grossadmiral* Karl Dönitz tot zijn opvolger had benoemd. Diens enige taak bestond uit het zo snel mogelijk beëindigen van de strijd. De achtereenvolgende capitulatieplechtigheden – in Lüneburg op 4 mei, in Reims op 7 mei en in Berlijn op 8 mei – bezegelden slechts de feitelijke ontwikkeling. Aan het Duizendjarige Rijk van Adolf Hitler was na twaalf jaar een eind gekomen.

Ook Japan was aan het eind van zijn krachten. De economie was volledig ineengestort, de voedselpositie werd met de dag slechter, het land werd steeds vaker geteisterd door de bombardementen van de Amerikaanse luchtmacht. De Sowjetunie zegde het uit 1941 daterende niet-aanvalsverdrag op en leek zich eveneens tegen Japan te gaan keren.

In de Verenigde Staten, waar Truman de op 12 april overleden president Roosevelt had opgevolgd, overschatte men de kracht waarover Japan nog beschikte in aanzienlijke mate. Men hield er rekening mee dat het nog vele maanden en wellicht honderdduizenden Amerikaanse levens zou kosten om Japan te verslaan. Tegen de achtergrond van dit pessimisme was de gedachte atoombommen te gaan gebruiken – naar de uitwerking waarvan men nog slechts kon gissen – bijna een vanzelfsprekendheid, ondanks de waarschuwendes geluiden die hier en daar opklonken. Zo werd niet slechts Japan, maar de hele wereld overvallen door de bommen op Hiroshima en Nagasaki. Dat twee dagen na de eerste atoombom ook de Sowjetunie Japan nog de oorlog verklaarde had nauwelijks nog betekenis. Korte tijd later kwam ook voor het rijk van keizer Hirohito de onvoorwaardelijke capitulatie.

De periode van de Japanse bezetting had het nationalisme in Indonesië in een stroomversnelling gebracht. Ook al was de greep van de bezetter op de Indonesische maatschappij steeds knellender geworden, het uitzicht op nationale zelfstandigheid had in de laatste periode een steeds concreter inhoud gekregen. De nationalistische gedachte was in steeds bredere kringen van de bevolking doorgedrongen. In de verwarring na de Japanse capitulatie proclameerde de nationalistische leider Soekarno met steun van de Japanse militaire autoriteiten de onafhankelijkheid van Indonesië.

De oorlog was afgelopen – zijn liquidatie zou nog vele jaren vergen. Dat de gruwelijke misdaden die door de nazi's en hun handlangers bedreven waren, niet ongestraft zouden mogen blijven, was al tijdens de oorlog duidelijk. De berechting van de topfiguren van het Derde Rijk en van de voornaamste Japanse oorlogsmisdadigers vond plaats in omvangrijke processen voor internationale gerechtshoven; in verscheidene landen werden jarenlang – nadat in de eerste bevrijdingsroes vaak excessen van 'spontane bestraffing' waren voorgekomen – processen gevoerd tegen vele tienduizenden beklaagden. Men voelde deze rechtspleging als een even onvermijdelijke als noodzakelijke afrekening voor de onvoorstelbare gruwelen die tijdens de oorlogsjaren waren bedreven.

OOST-NEDERLAND VRU

DE SITUATIE IN DE BETUWE
(EIND 1944)

MANNENEILAND TUSSEN RUN EN WAAL

LOUIS SINNER
DRS. P. R. A. VAN IDDEKINGE

Frits J. Rotgans

'The Island' noemden de Engelsen al tijdens de slag om Arnhem, eind september 1944, het stuk Betuwe tussen Nijmegen en de Rijn. Een soort eiland, inderdaad: drassig, door rivieren omgeven gebied, doorsneden door sloten en weteringen, voor zwaar verkeer slechts begaanbaar via schaarse verharde wegen, waarvan het tracé ten dele samenviel met het beloop van hoge dijken. Wat volgens Montgomery's oorspronkelijke plan voor *Market Garden* een vrij onbetekenend opmarsgebied had moeten zijn, bleek in de herfst van 1944 een streek met voor zowel Duitsers als geallieerden vrijwel unieke militaire moeilijkheden en werd weldra een sinister niemandsland, dat een half jaar lang herinneringen zou

oproepen aan de meest beruchte Belgische slagvelden uit de Eerste Wereldoorlog. Nadat nog in september 1944 de Britse 43e infanteriedivisie, ondanks verwoede Duitse tegenacties, zich definitief meester had gemaakt van het inmiddels zwaargehavende Elst, was, althans op de kaart, de Over-Betuwe grotendeels 'bevrijd gebied' en had zich een frontlijn afgetekend die globaal liep van Opheusden aan de Rijn via Heteren en Driel naar Elst en Nijmegen; ten oosten van Nijmegen zette die lijn zich voort via Groesbeek naar het Duitse *Reichswald*.

Werkelijk bevrijd was in feite alleen Nijmegen, juist beneden de Waal en aan de buitenste periferie van 'The Island', dat al spoedig alleen

nog maar een 'manneneiland' was. Kort na de terugkeer van de verslagen luchtlandingstroepen uit Oosterbeek, de trieste apotheose van Montgomery's voorbarige sprong naar de Rijn, werd vrijwel de gehele bevolking van de Over-Betuwe (evenals die van het Rijk van Nijmegen) geëvacueerd. Veel dwang was daar doorgaans niet voor nodig, want na het oorlogsgeweld dat aan de bevrijding was voorafgegaan, kwamen de Duitse tegenaanvallen en de granaten van de Duitse artillerie. Voor vrouwen en kinderen was 'The Island' zeker geen geschikte streek meer; voor het merendeel mannen bevolkten gedurende enige maanden dit gevaarlijke niemandsland. Naar schatting ruim tweehonderd Betuwse boeren stuurden

hun gezinnen naar het betrekkelijk veilige Nijmegen, maar bleven zelf achter op hun boerderijen. In de schimmige situatie van die herfst en winter zou hun aanwezigheid weldra weinig zinvol blijken, want zij konden ook niet verhinderen dat hun vee werd gedood of geroofd, dat hun boerderijen werden geplunderd en tot ruïnes geschoten, dat hun land verdronk. Minder chaotisch was de toestand in de frontstad Nijmegen, ofschoon er de opgetogenheid die verder naar het zuiden op de bevrijding was gevolgd, ontbrak.

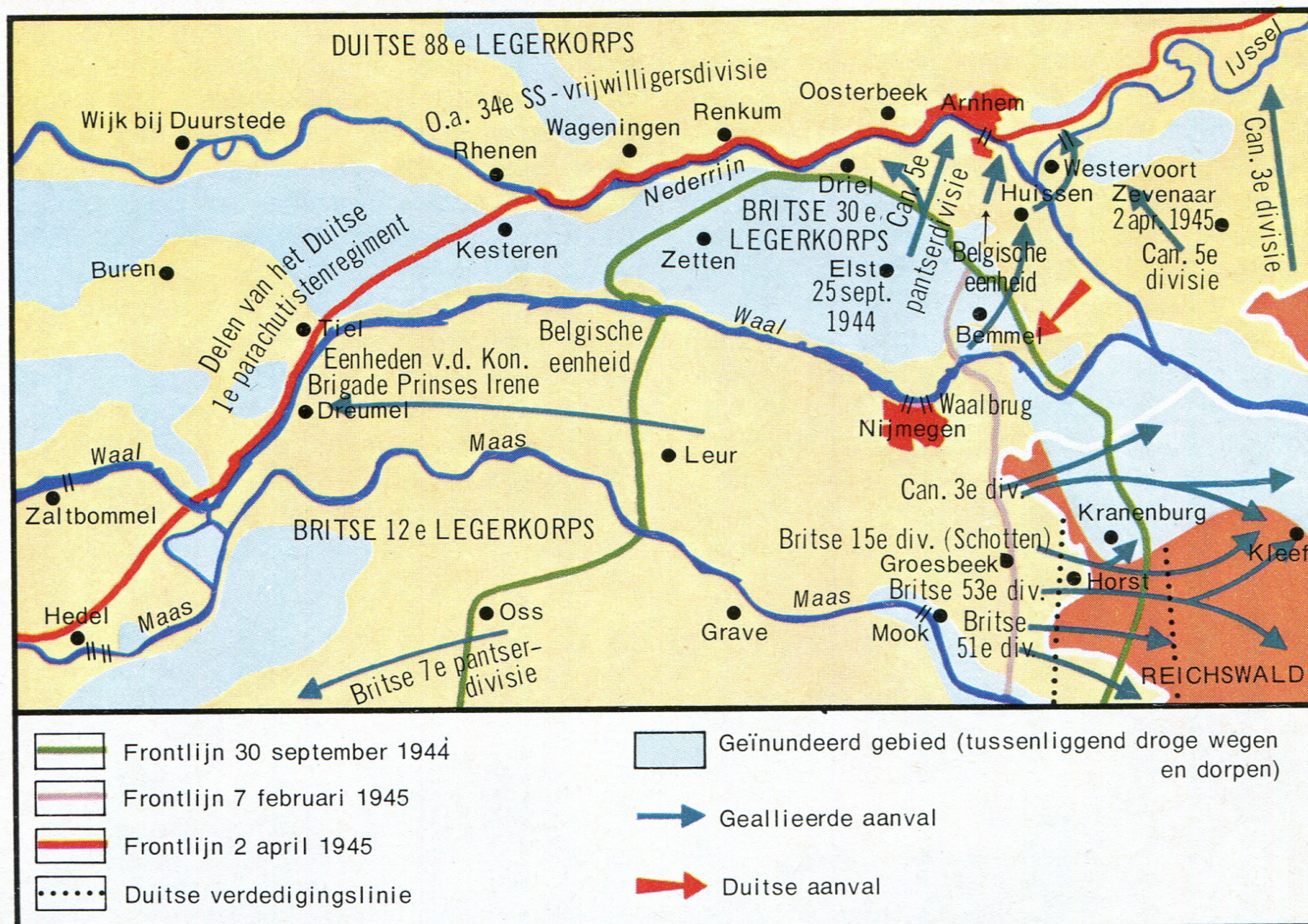
Toen op woensdag 20 september de burgers uit hun schuilplaatsen te voorschijn kwamen en tot hun verbijtering ontdekten wat de oorlog in hun stad had aangericht, waren ze uiteraard blij met de vrijheid waarnaar ze zo lang hadden uitgezien, maar velen zagen onbewust in het kakiuniform, dat nu het straatbeeld beheerste, het symbool van de verschrikking die over hen was gekomen. Tijdens de gevechten waren er onder de burgerij talrijke slachtoffers gevallen en nog dagelijks eisten nu Duitse bommen en granaten hun droeve tol. Weinig geruststellend leken aanvankelijk ook de borden die hier en daar geplaatst waren en waarop in het Engels werd megedeeld dat op plunderen de doodstraf stond; waren de bevrijders dan geen haar beter dan de bezetters? Het duurde echter niet lang of de vriendelijke, haast zachtmoedige Engelse militairen hadden die gevoelens van onbehagen grotendeels weggenomen. Zij deelden hun rantsoenen met de burgers en hielpen hen van de gehavende huizen provisorische schuilplaatsen te maken; zij vertelden wanneer het veilig was om even de straat op te gaan; gaandeweg groeiden tussen Nijmeegse gezinnen en hun geallieerde gasten opmerkelijke sociale contacten, ettelijke voorbestemd om tot in lengte van jaren te worden bestendigd in hechte vriendschap, andere soms tot dramatische ontknopingen gedoemd, als Nederlandse meisjes al te uitbundig hun vrijheid uitleefden in onbezonnen, vluchtige liefdesavontuurtjes met de interessante helden-van-overzee. Geleidelijk aan keer-

Links: een Britse patrouille in een verlaten boomgaard op 'The Island', omgeving Zetten.

Rechtsboven: de situatie in de Betuwe in het najaar van 1944. Tussen Rijn en Waal 'The Island', dat door beide partijen werd bezocht.

Rechts: angst voor geallieerde infiltraties leidde in het oosten van Nederland tot verhoogde waakzaamheid van de Duitse troepen.

de in Nijmegen een vrij primitieve vorm van geregeld leven terug: een aanvankelijk gebrekkig werkende voedseldistributie, het ruimen van puin om de straten voor het intensieve militaire verkeer van en naar het front vrij te maken, een gemeentelijke dienst die zich beijverde om de duizenden daklozen aan een tijdelijke behuizing te helpen. Onderwijl bouwden de geallieerde militairen hun eigen leven op, en de burgers profiteerden daarvan: er kwamen kantines, mobiele badhuizen, wasserijen, en al spoedig was er zelfs een bioscoop, waar men zich kon amuseren met Esther Williams in *'Bathing Beauty'*. Het hele leven in de stad werd allengs ondergeschikt gemaakt aan het militaire bedrijf, dat hier een soort

voorlopig eindstation had bereikt — een eindstation, een tussenstation, maar de verdere bestemmingen (Duitsland in? Bevrijding van de rest van Nederland, nog in 1944?) waren ongewis. Intussen gaf juist die situatie, met inbegrip van alle ongerief van het bestaan in een aan beschietingen en bombardementen blootgestelde frontstad, de burgerij een gevoel van betrekkelijke veiligheid. Immers, het voortdurend komen en gaan van duizenden geallieerde militairen, hun onmiskenbare vastbeslotenheid Nijmegen koste wat kost te verdedigen, ten opzichte van zowel de Betuwe als het Rijnland — dat alles zou de Duitse troepen, die soms op enkele kilometers afstand in stelling lagen, geen schijn van kans geven de

stroomopwaarts van Nijmegen te water gaan; aan lange lijnen voerden zij speciale torpedovormige drijvende mijnen met zware springladingen mee, die rechtstandig onder water aan pijlers van beide Waalbruggen moesten worden vastgemaakt en door middel van een tijdontstekingsmechanisme tot ontploffing gebracht. Vier mijnen waren bestemd voor de verkeersbrug, maar deze werden verkeerd geplaatst, zodat het beoogde effect uitbleef; de explosie vernielde slechts een deel van het wegdek. Fortuinlijker waren de zwimmers die twee mijnen onder de spoorbrug aanbrachten: terwijl ze zich met de rest van de groep verder de rivier af lieten drijven, mochten ze tot hun voldoening constateren

een haastig ingelegde veerdienst van Dukws en stormboten ondervond het militaire verkeer nauwelijks enige vertraging. Daar echter met herhaling van dergelijke eventualiteiten rekening moest worden gehouden, werden uitgebreide voorzorgsmaatregelen getroffen. Dag en nacht werd de Waal nauwlettend in het oog gehouden; zodra het donker werd, tastten krachtige zoeklichten het water af. Gecomplieerde versperringen, bovenstrooms van de bruggen in de rivier gelegd, moesten drijvende mijnen tegenhouden, en onder de verkeersbrug werden stalen netten bevestigd. Langs de oevers lagen goedbewapende posten, die vuurden op alles wat zich op de rivier verdacht bewoog, óók op onschuldige boomstammen of

The Public Archives of Canada

duurbetaalde bevrijding weer ongedaan te maken.

Eind september, begin oktober 1944 bleef de toestand in en om Nijmegen echter nog onzeker. De *Luftwaffe*, opvallend actief, voerde verscheidene acties uit — zelfs straalvliegtuigen werden ingezet — om de geallieerden het profijt van de zo vitale Waalbruggen te ontfangen. Bijna geslaagd was de zware aanval die in de ochtend van 28 september werd gedaan: beide bruggen liepen enige lichte schade op, maar de meeste bommen kwamen in de stad zelf terecht en eisten slachtoffers onder de bevolking. Opzienbarender was wat de nacht erop gebeurde. Een dozijn grondig getrainde Duitse kikvorsmannen was een kilometer of acht

Canadese kanonniërs in de omgeving van Nijmegen, dat gedurende het grootste gedeelte van de winter 1944—1945 frontstad bleef.

dat één boog geheel in het water verdween. Hun vreugde duurde echter kort, want misleid door de duisternis stapten ze te vroeg aan wal, niet, zoals de bedoeling was geweest, bij Ochten (dat nog in Duitse handen was) maar op een door Engelsen bezet stuk Waaloevers; twee kikvorsmannen sneuvelden, toen het vuur op hen werd geopend, de overigen werden gevangengenomen.

De Nijmeegse spoorbrug bleef voor de rest van de oorlog onbegaanbaar; de schade aan de verkeersbrug was snel hersteld. Mede dank zij

balen stro, die de Duitsers soms bij wijze van grap de Waal af lieten drijven. Stellig geen grap was de laatste Duitse poging de verkeersbrug in Nijmegen te vernietigen, half januari 1945: ruim tweehonderd drijvende mijnen moesten de versperringen opblazen en doorvaart verschaffen aan vierentwintig uit Emmerik afkomstige eenmansduikbootjes, voorzien van torpedo's en explosieve ladingen; de grootscheepse aanval strandde echter letterlijk op de — in sommige opzichten eigenlijk vrij provisorische — Waalblokkade, die in werkelijkheid toch effectiever bleek te zijn dan zelfs Britse geniedeskundigen hadden durven hopen. Er was de Duitsers natuurlijk veel aan gelegen de zuidelijke toegangswegen tot de Betuwe af

te snijden en te beletten dat de geallieerden via dit onoverzichtelijke gebied een nieuw offensief richting Arnhem, ter verovering van Nederland boven de Rijn, zouden openen. Denkbeeldig was zo'n operatie zeker niet (nog tot diep in het najaar van 1944 werd zij trouwens ook door Montgomery overwogen): de sleutel tot een geallieerd bruggehoofd over de Rijn en de zuivering van de rest van Nederland leek immers onmiskenbaar hier te liggen. Geen wonder dan ook dat de Duitsers verscheidene malen hebben getracht hun tegenstanders van 'The Island' te verdrijven of hen te verzwakken. In de eerste week van oktober werd de Britse 43e divisie op vrijwel het gehele Betuwefront geconfronteerd met krachtige

De spoorbrug over de Waal bij Nijmegen, die in de nacht van 28 op 29 september 1944 door Duitse kikvorsmannen zwaar beschadigd werd.

tegenaanvallen, juist terwijl deze eenheid van Horrocks' 30e legerkorps op het punt stond te worden afgelost door de uit Brabant afkomstige Amerikaanse 101e luchtdelandingsdivisie. Bijzonder hevig waren de gevechten bij Opheusden, waar de 363e *Volksgrenadierdivision* van het westen uit probeerde 'The Island' te zuiveren, terwijl ook Duitse troepen vanaf de overkant van de Rijn aanvielen. Op 4 oktober hadden de Amerikanen de verdediging van deze sector overgenomen; enkele Britse bataljons waren echter ter ondersteuning achterge-

bleven. De zeer bloedige acties, die ruim een week duurden, maar waarin uiteindelijk ten koste van veel eigen verliezen de Duitse aanval werd afgeslagen, vormden een treffend voorbeeld van uitstekende geallieerde samenwerking.

Overigens liet de verhouding tussen de Amerikanen, die tijdelijk waren uitgeleend aan het Britse 2e leger, en de Engelsen nogal eens te wensen over. Vooral de karige, eentonige Britse rantsoenen en de over het algemeen gebrekkige verzorging gaven aanleiding tot veel klachten; de Amerikanen waren beter gewend, en naarmate regen en kou het verblijf op het 'manneneiland' nog onbehaaglijker maakten dan het door Duitse beschietingen en aanvallen

al was, wekte de Britse soberheid steeds meer wrevel. Een conservenfabriek in Dodewaard werd een geliefkoosd plunderobject voor de Amerikanen, die trouwens tóch op een bedenkelijke wijze de neiging hadden 'van het land' te leven; strooptochten langs verlaten boerderijen, jacht op achtergebleven koeien en varkens, roof van huisraad en beddegoed — dat alles moest het tekort aan behoorlijk voedsel en comfort aanvullen, maar was natuurlijk niet bevorderlijk voor het moreel.

Op grote schaal gevochten, zoals bij Opheusden en, ten oosten van de lijn Elst-Nijmegen, bij Haalderen en Ressen-Bemmel, werd er maar betrekkelijk zelden. Het militaire bedrijf beperkte zich wederzijds hoofdzakelijk tot af-

mutselingen, waarbij doden vielen, soldaten reddeloos verdwaalden of gewond in het kille waterland achterbleven. Groot was het aantal vermisten, en velen bleven voorgoed onvindbaar, nadat de Duitsers begin december door vernielingen aan de Rijndijken uitgestrekte inundaties hadden veroorzaakt. Het 'manneneiland', dat inmiddels werd verdedigd door eenheden van het Canadese 2e legerkorps, verdween grotendeels onder water; talrijke stellingen moesten worden ontruimd, en ook de meeste boeren die waren achtergebleven, moesten nu toch evacueren: operatie-*Noah*. De ontruiming verliep ordelijk. Nederlandse oorlogsvrijwilligers, die in en om Nijmegen bewakingsdiensten verrichtten, gingen mee de

Tussen Waal en Rijn kwam in de militaire situatie nauwelijks enige wijziging: het water en weldra het ijs en de sneeuw van een koude winter bemoeilijkten maar verhinderden niet de monotone patrouilleactiviteit. Soms werden vanaf bootjes, die eerst over de hooggelegen dijken moeizaam waren aangevoerd, urenlange gevechten geleverd, midden in verdrinkende dorpen; in donkere nachten wisselden eenzame steunpunten geregeld van bezitter: een boerderijzolder, een hooischuur, een toevallig drooggebleven erf. Vrijwel iedere dag opnieuw leden beide partijen in het ijskoude water verliezen.

De Betuwe bleef die winter een onherbergzaam niemandsland, een zompige strook die het

Frits J. Roigans

mattende, riskante patrouilleactiviteit — het voortdurend aftasten van sterkte en gevechtswaarde van de tegenstander. Legendarisch geworden is de *'Incredible Patrol'*: zes Amerikanen die in de nacht van 30 oktober bij Heteren de Rijn overstaken, doordrongen tot de rijksweg Arnhem-Amsterdam, daar een dag lang vanuit een huis het militaire verkeer gadesloegen, een Duitse vrachtwagen buitmaakten, in totaal tweëndertig gevangenen verzamelden en de volgende nacht via Wolfheze en Renkum, waar het wemelde van Duitse troepen, over de rivier bij hun onderdeel terugkeerden, zonder een schot gelost te hebben. Veel patrouilles op *'The Island'* eindigden minder fortuinlijk in onverhoedse scher-

'The Island' was het toneel van voortdurende patrouilleactiviteit om de gevechtswaarde van de tegenstander af te tasten, hetgeen onevenredig veel slachtoffers eiste. Hier Britten in de omgeving van Zetten.

Betuwe in om vee op te halen. In de eerste decemberweek kwamen vrachtauto's vol koeien en varkens Nijmegen binnen, waar het onder hevig Duits granaatvuur liggend abattoir continu noodslachtingen verrichtte: de burgers hielden er extra-vleesrantsoenen aan over, die overigens het leed en de angst die werden aangericht door de juist in die dagen ongewoon actieve Duitse artillerie, niet konden compenseren.

bevrijde zuiden van Nederland afgrensde, een gebied waarin elke militaire actie van enige omvang al bij voorbaat gedoemd was in de modder te smoren. Maandenlang hield de bevolking van bezet Nederland verlangend haar hoop gevestigd op deze streek: hier immers moesten de bevrijders vandaan komen. Maar de bevrijders kwamen niet: Arnhem, een geschonden silhouet achter de Rijn, dat zij duidelijk konden waarnemen, leek een onbereikbare stad, en toen in februari 1945 het front enigszins ontdooide, werd het gebied ten oosten van Nijmegen strijdtoneel en trok het geallieerde offensief Duitsland in. De bevrijding van Oost- en Noord-Nederland zou via een omweg plaatsvinden.

DE BEVRIJDING VAN OOST-NEDERLAND
TOT AAN DE IJSSEL

HEUTE ERST RECHT

DRS. J. P. VREDENBERG

Zodra zij erin geslaagd zouden zijn hun bruggehoofd over de Rijn met Emmerik en Hoog Elten af te ronden, konden Crerar's Canadese 1e en Dempsey's Britse 2e leger hun opmars naar Noordzee en Elbe beginnen. De Achterhoek, Overijssel en de noordelijke provincies van Nederland waren als operatieterrein toegewezen aan het Canadese 2e legerkorps onder luitenant-generaal Simonds. Een uitzondering vormde het gebied ten oosten van de lijn Terborg - Zelhem - Ruurlo - Borculo - Neede - Delden-Borne, dat viel onder het Britse 30e legerkorps van luitenant-generaal Horrocks. Op Goede Vrijdag, 30 maart 1945, zet de geallieerde kolos zich in beweging en overschrijdt vrijwel terstond de Nederlandse grens.

Drie Britse tanks rukken op langs een bosrand bij Lochem. Via 'de Enk' bereikten zij deze plaats op 1 april 1945. Ter hoogte van de villa's op de achtergrond hadden zich Duitsers met pantservuisten ingegraven.

Reeds de dag tevoren is bij de uitbouw van het bruggehoofd Dinxperlo genomen; nu stromen onafzienbare colonnes de zuidelijke Achterhoek binnen. Wekenlang is deze streek al geteisterd door luchtbombardementen en later ook door artilleriebeschietingen, zodat de bevolking voortdurend heeft moeten bivakkeren in kelders en andere schuilplaatsen. Steeds meer gebouwen veranderen in ruïnes. Het is een bizarre wereld waarin inwoners van

plaatsen als Gendringen en 's-Heerenberg hun laatste weken onder Duitse bezetting doorbrengen. Het ontbreken van elke nieuwsvoorziening geeft ruim baan aan de meest fantastische geruchten. (Montgomery zou zijn gedood; de Duitsers zouden een superbom hebben uitgevonden, waarmee kilometers in de omtrek alles zou kunnen worden vernietigd. Al zo vaak is men te optimistisch geweest; nu doet zich het tegengestelde voor. Daar staat tegenover dat men geen militair deskundige hoeft te zijn om vast te stellen dat de *Wehrmacht* op haar laatste laarzen loopt. Vooral in het begin bieden de Duitsers nog vrij felle tegenstand, hoewel het de geallieerden opvalt dat de eenheden van de tegenstander

G. J. Kokhuis

Acme

WIJ WACHTEN

Een vrouw uit Deventer vertelt in haar dagboek: zondag 8 april — (...) Zoo zitten we uren die dagen lijken. Soms huilt een vrouw, vloekt een man en dan weer stilte, tenminste hier in de kelder. Ik schrijf maar door, dat houdt me kalm. Tom geeft me af en toe een zoen. Lieve! zegt hij dan; wat ben je flink, als ik jou niet had. En zoo leven we minuten — uren — dagen in een hel — buiten kanongebulder, roode kruiswagens — gewonden — lijken — oorlog! Ja nu weet ik

uiteenlopende vehikels: auto's, eventueel met gasgenerator of getrokken door paarden, wagens met paarden of koeien ervoor, handkarren, fietsen; ja zelfs kinderwagens worden niet versmaad en dus 'gevorderd'. Het is op de wegen bijzonder gevaarlijk, want zodra de weersomstandigheden het maar enigszins toelaten, duiken de onvermoeibare Britse jagers op. Dan stuift alles uiteen om dekking te zoeken in eenmansgaten in de berm, terwijl men de auto's een zo goed mogelijke beschutting tracht te bezorgen in de zogenaamde *Splitterboxen*, eveneens gegraven schuilplaatsen.

Het moreel van de Duitsers varieert nogal. Velen geloven het langzamerhand wel en zijn bereid toe te geven dat de *Krieg* verloren is. Maar er blijven tot het eind toe fanatici. Op de zaterdag voor Pasen rijdt door Haaksbergen een vrachtauto met op de laadbak het opschrift: *'Vertrauen im Endsieg; heute erst recht'*. De weinige burgers die zich nog op straat wagen, vragen zich af of ze met typisch nazi-fanatisme dan wel met cynische humor te maken hebben. Intussen worden de kansen op een Duitse eindoverwinning er niet beter op. De Engelse opmars verloopt zo snel, dat de pantsercolon-

Linksboven: op de noordelijke oever van het Twentekanaal, waarvan alle bruggen waren opgeblazen, bleven de Duitsers verzet bieden. Pas na een omtrekkende beweging en de bouw van deze baileybrug slaagden de Britten erin de laatste tegenstand te breken.

Links: bijzonder fel was de Duitse tegenstand in Zutphen, waar fanatieke, voor het merendeel zeer jeugdige soldaten van 6 tot 8 april slag leverden. Ze moesten verdreven worden met vlammenwerpers.

vaak bestaan uit halfgeoeffende rekruten, jongens nog, en oudere mannen. Hun bewapening is pover en heterogeen. De overvloed aan geallieerde kant heeft echter ook zijn problemen: het aantal voertuigen is zo groot, dat in de eerste fasen van de opmars gigantische verkeersopstoppingen ontstaan.

Toch verlopen de vorderingen naar wens. En zo zien dan de Achterhoekers, vaak nog onverwacht, de *Tommies* verschijnen. De dertigste worden Varsseveld en Aalten bereikt. Een dag later is het grootste deel van de oostelijke Achterhoek al bevrijd. Bij Het Woold onder Winterswijk wordt nog korte tijd hevig gevochten; in de meeste andere plaatsen is de tegenstand geringer. De Engelsen ontwikkelen

soms een snelheid van tachtig kilometer per uur, verscheidene groepen geïsoleerde Duitsers achter zich latend, die pas later worden ingerekend. De wegen zijn bezaaid met talloze wrakken van alle mogelijke voertuigen, die door de voortdurend opererende RAF zijn stukgeschoten of gebombardeerd. Reeds dagenlang is de bevolking getuige geweest van de wanordelijke Duitse terugtocht. Het zijn sjofele, vermoeide mannen die noordwaarts trekken: soldaten in allerlei uniformen, de leden van de *Volkssturm* — met het oog op hun gevorderde leeftijd ook wel *'Bismarckjugend'* genoemd — zelfs zonder militair uniform en alleen kenbaar aan een armband en wat willekeurige uitrustingsstukken. Zij bedienen zich van de meest

nes al op 1 april — eerste paasdag — Twente binnendringen. Enige bruggen zijn onbeschadigd veroverd. Via Haaksbergen, waar de bevolking uit verlaten Duitse opslagplaatsen veel levensmiddelen en nog meer drank haalt, door Boekelo en van de kant van het Duitse Alstätte nadert de voorhoede Enschede. Hier zijn nog op het allerlaatste moment verscheidene verzetsmensen door de Duitsers doodgeschoten. De tegenstand die de Britten ondervinden, is echter maar zwak. Het verloop van de gebeurtenissen is hier in grote trekken kenmerkend voor de bevrijding van heel Oost-Nederland. Duizenden dolgelukkige mensen omstuwen de bevrijders, zodat dezen wel eens wat in hun bewegingen worden be-

pas wat oorlog is, een film is er niets bij. Je hebt alle tijd om te denken en te bidden maar je komt tot niets. We zien er vies en mager uit — de mannen stoppelbaarden, de vrouwen vuil en slordige haren. Gek, dat sommige mensen wél eten hebben en een bed. Wij hebben niets meer en wachten...

woensdag 11 april — De Tommies met tanks in de tuin. Wij zijn vrij!!!

(Uit: 'Dagboekfragmenten 1940—1945' — Den Haag 1954)

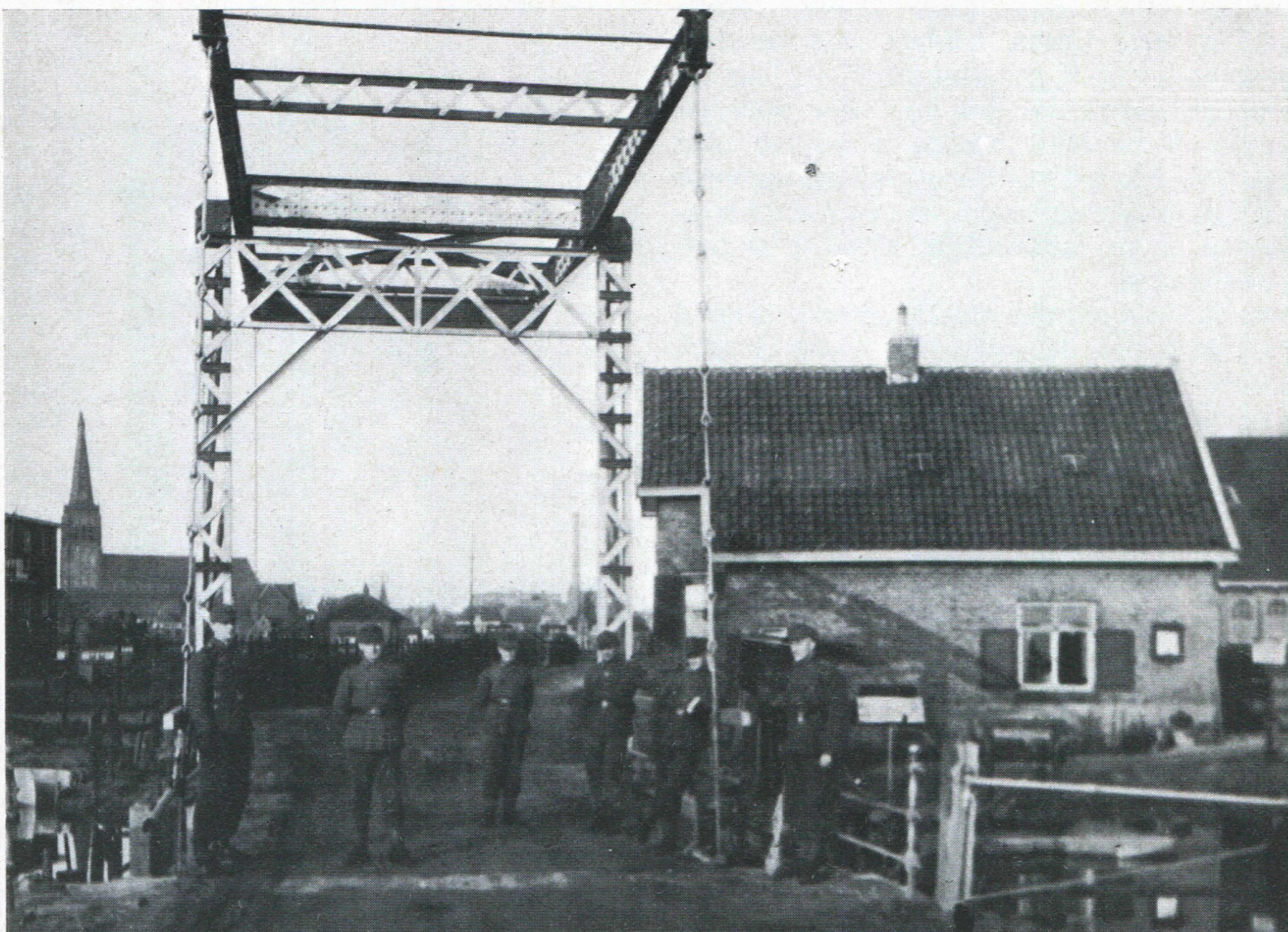
lemmerd. Sigaretten, chocolade en andere versnaperingen worden door de soldaten uitgedeeld of geruild, bijvoorbeeld tegen eieren. De Binnenlandse Strijdkrachten, nu 'bovengronds' geworden, komen terstond in actie. Ze zijn de geallieerde troepen behulpzaam bij de zuivering van de stad, die nog een dag vergt, en arresteren NSB'ers en collaborateurs.

Op hun uiterste linkerflank hebben de Britten inmiddels na een kort gevecht Ruurlo genomen. Voort gaat het, naar Lochem. In deze plaats hebben de Duitsers zich stevig genesteld. Het komt tot verwoede straatgevechten, die tot de ochtend van de tweede april voortduren. Dan is Lochem weliswaar in Engelse handen, maar op de noordelijke oever van het Twentekanaal handhaaft de tegenstander zich nog. Alle bruggen zijn opgeblazen. Een zelfde situatie doet zich voor ten zuiden van Goor en van Delden. Oversteekpogingen mislukken. Daarom wordt besloten na een omtrekkende beweging via Enschede eerst Hengelo en Delden aan te vallen, zodat men de Duitsers ten noorden van het kanaal in de rug kan aantasten. Deze manoeuvre brengt wel enige organisatorische problemen met zich mee, omdat de eenheden van de 43e Wessex-divisie,

Rechtsboven: een deel van de eenheid die op 15 april, kort voor de Duitsers de stad verlieten, in Doesburg een aantal objecten opblies, waaronder de kerktoeren (links op deze foto), de molen, de watertoren en een aantal schepen en bruggen.

Rechts: een zeldzame opname van de toren van de Martinikerk in Doesburg op het moment dat de springladingen tot ontploffing zijn gebracht. In dikke rook- en stofwolken zakt de spits in haar geheel ineen.

die haar uitvoeren, gebruik moeten maken van de overvolle opmars- en aanvoerroutes van de *Guards Armoured Division* en de 3e divisie. De operatie verloopt echter vlot. In Hengelo hebben leden van de BS al op 1 april de elektrische centrale bezet. Gevechten met de Duitsers breken uit en de spanning onder de burgers bereikt een hoogtepunt. Er is reeds telefonisch contact geweest met het bevrijde Beckum. In het politiebureau worden vooraanstaande NSB'ers opgesloten, terwijl *Wehrmacht* en SS nog in de stad zijn. De komst van de Engelsen, op 3 april, maakt aan deze gevaarlijke situatie een einde. De Duitse tegenstand is vrij gering. Op dezelfde dag worden ook Borne en Delden bevrijd. In

Delden maken de Britten contact met de Canadese 4e pantserdivisie. Onderwijl heeft op het vliegveld Twente een hergroepering van de Britse pantsercolonnes plaatsgevonden. Tweede paasdag wordt de opmars voortgezet. Oldenzaal valt vrijwel zonder tegenstand nog diezelfde dag. De vierde april is heel Noordoost-Twente vrij en zijn de Engelsen de Duitse grens al lang gepasseerd. In de Lijmers en de westelijke Achterhoek zijn op 30 maart de Canadezen in de aanval gegaan. Terwijl de Canadese 3e divisie de Lijmers binnenrukt en vervolgens de rechter IJsseloever zuivert, stoten de 2e divisie en de 4e pantserdivisie door in de richting van Doetinchem, dat op 1 april wordt bereikt. De stad is in de

tweede helft van maart zwaar getroffen door bombardementen en dientengevolge door een groot deel van de inwoners verlaten, wat haar een spookachtig aanzien geeft. De Duitsers, die op grote schaal vernielingen hebben aangericht en versperringen aangebracht, geven de bevrijders nog een dag lang handenvol werk, voordat ze tenslotte met vlammenwerpers worden overweldigd.

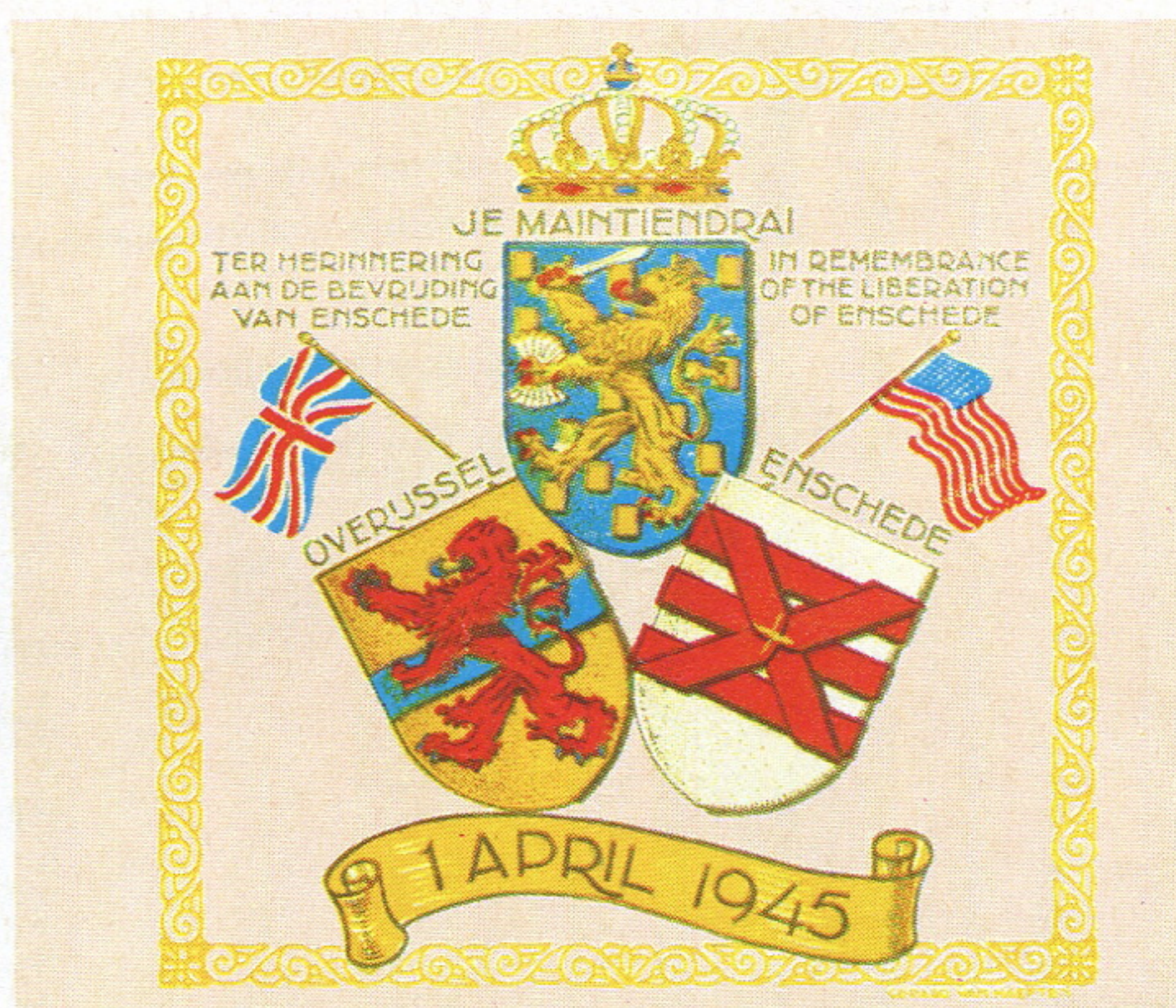
Op 1 april valt Wehl en weer een dag later Zevenaar, een centrum van de *Organisation Todt*. Talloze burgers werden hier bijeengedreven om verdedigingswerken aan te leggen onder toezicht van de gehate Todt-functionarissen, die vanwege hun gele uniformen 'geelvinken', 'goudvinken' of 'goudfazanten' wer-

den genoemd. Toen het einde van hun heerlijkheid in zicht kwam, hebben deze corrupte potentatjes 'zich gedistancieerd' — aldus die dwangarbeiders die nog niet zijn ondergedoken. Voor deze mensen is nu een eind gekomen aan het werken in een voortdurende geallieerde granatenregen, aan de slechte huisvesting en de erbarmelijke hygiënische omstandigheden.

Vanuit Doetinchem wordt de opmars terstond voortgezet. In de nacht van 2 op 3 april slagen de Canadezen erin bij Almen over het Twentekanaal te komen. Hoewel de Duitsers een hevige beschieting uitvoeren, slagen zij er niet in de gestage uitbreiding van het bruggehoofd te voorkomen. Verder oostelijk bereikt de 4e pantserdivisie het juist door de Britten bevrijde Lochem. Op 3 april kunnen de Duitsers ook hier de vorming van een bruggehoofd niet meer verhinderen.

In en om Doesburg ontwikkelt zich een verwarde situatie. De Duitse bezetting is klein, maar kan profiteren van de zeer gunstige ligging van het stadje. Aan drie zijden wordt het omgeven door IJssel en Oude IJssel, terwijl het aan de vierde zijde — de oostkant — enige bescherming geniet van een stelsel van kleine watertjes. Blijkbaar overschatten de Canadezen de sterkte van de Duitse verdediging. Doesburg is voor de verdere opmars van weinig belang en de troepen zijn bij Zutphen harder nodig. Tot een krachtige aanval komt het niet. Zuidelijk van de Oude IJssel veroveren de geallieerden op 5 april zonder strijd Angerlo, maar even verderop, bij Bingerden en Giesbeek, stuiten ze op verwoede tegenstand, die pas de zestiende een einde neemt. Ook bij het op 3 april bevrijde Steenderen handhaven de Duitsers zich nog tot de zeventiende.

Inmiddels maken de Doesburgers, die zoveel mogelijk in kelders een goed heenkomen hebben gezocht, in de nacht van 2 op 3 april kennis met het Canadese artillerievuur. De hele stad is verlicht door het schijnsel van zoeklichten. Nog erger wordt het de volgende nacht. De Duitsers antwoorden met vuur uit granaatwerpers, die ze geregeld verplaatsen, zodat ze beter van geschut voorzien schijnen dan in werkelijkheid het geval is. De plaatselijke BS onderhouden via een clandestiene telefoonlijn contact met de geallieerde troepen in Keppel. Wanneer het hoofdkwartier van de *Kampfkommandant*, een drankzuchtige luitenant van een jaar of twintig, ondanks enige verhuizingen een aantal voltreffers oploopt, krijgt de man argwaan en kan hij er slechts met moeite van worden weerhouden alle mannen over de IJssel te laten deporteren. Na enige dagen weet overigens iemand vanuit Doesburg de Canadezen te bewegen tot de toezegging dat alleen nog op duidelijk militaire doelen zal worden geschoten. Dit sorteert althans enig effect. Een ander probleem vormt de voedselvoorziening, die met veel improvisatietalent enigszins draaiende wordt gehouden, ondanks het feit dat voor de mannelijke bevolking een absoluut uitgaansverbod geldt. Telkens vallen er slachtoffers door granaten en breken branden uit. Voor de Duitsers op de vijftiende eindelijk wegtrekken, blazen ze nog enkele gebouwen op, waaronder de toren van de Martinikerk. De Doesburgers moeten hun bevrijders zelf halen. Slechts enige tientallen komen er opdagen.

G. J. Kokhuis

Ruim een maand na haar bevrijding viert de bevolking van Enschede de Duitse capitulatie.

Geheel boven: deel van de herdenkingskaart, gemaakt na de bevrijding van Enschede.

Van 6 tot 8 april wordt om Zutphen, waar de Duitse tegenstand bijzonder fel is, slag geleverd tegen fanatieke, merendeels zeer jonge soldaten. Ook hier maken de geallieerden gebruik van *crocodiles*, tanks uitgerust met vlammenwerpers.

Minder moeilijkheden levert de verovering van Deventer op, hoewel ten oosten van de stad korte tijd flink wordt gevochten en de bevrijders er toch nog 126 man verliezen. De twaalfde is Deventer in handen van de Canadezen, die grote waardering aan de dag leggen voor de doeltreffende assistentie van de 'buitengewoon goed georganiseerde Nederlandse ondergrondse'. Prins Bernhard, die enige dagen later Deventer bezoekt, is minder opgetogen over de plaatselijke verzetsbeweging, die door onachtzaamheid er niet in is geslaagd te verhinderen dat de Duitsers op het laatste moment de belangrijke verkeersbrug over de IJssel met een donderende klap in de rivier lieten verdwijnen. De kans op een snelle verovering van de Veluwe en het door Montgomery en Crerar strategisch van belang geachte Arnhem is kleiner geworden. Omdat ook de andere IJsselbruggen zijn vernield, moeten de Canadezen met eigen middelen de oversteek uitvoeren.

Op 11 april trekken de geallieerden bij Gorssel over de IJssel; de dag daarop doen ze hetzelfde bij Westervoort. Hoewel de bevrijding van de Veluwe de taak is van generaal Foulkes' 1e legerkorps, wordt de 1e divisie daarvan voor de duur van de operatie bij Gorssel voor korte tijd onder Simonds' bevel geplaatst.

Op de Canadese oostelijke flank dringt op 4 april de 4e pantserdivisie Almelo binnen. De Duitsers concentreren zich op enkele punten en verdedigen zich zo goed mogelijk, daarbij, zoals op zoveel plaatsen, gebruik makend van de pantservuist, het primitieve anti-tankwapen, dat zo schrijnend hun tekort aan materiaal accentueert. Eén dag houden ze hun verzet vol. Nog de vijfde april is de 4e pantserdivisie de Duitse grens gepasseerd. Heel Noord-Twente is de vijfde vrij; een dag later volgt Gramsbergen.

Meer moeite kost het om West-Twente te zuiveren. De Duitsers verschansen zich achter het Twentekanaal en de noordelijke aftakking ervan naar Almelo. Goor en Wierden krijgen het hard te verduren, zodat veel inwoners de wijk nemen naar boerderijen in de omgeving, waar het overigens ook lang niet altijd veilig blijkt te zijn. Aan beide kanten zet men artillerie in. Wierden lijdt veel schade door het in Almelo opgestelde Canadese geschut. Ten slotte trekken de Duitsers zich de achtste uit Goor terug; de negende verlaten ze Wierden.

Hierna wordt in Overijssel weinig verzet meer geboden. Op de zesde zijn eenheden van de 2e divisie al over de Schipbeek getrokken. In de dagen daarna worden heel Salland en West-Twente bevrijd. Holten is de achtste vrij; Ommen drie dagen daarna. De veertiende rukken de Canadezen zonder noemenswaardige tegenstand Zwolle binnen. De voorhoede staat dan al diep in Friesland, Drente en Groningen.

Op verscheidene plaatsen treffen de geallieerde troepen in de bossen van de noordelijke Achterhoek en Midden-Overijssel lange stroken beton en verwrongen ijzer aan. Het zijn de opgeblazen startbanen van de V 1.

FRANSE SLAG NAAR GRONINGEN

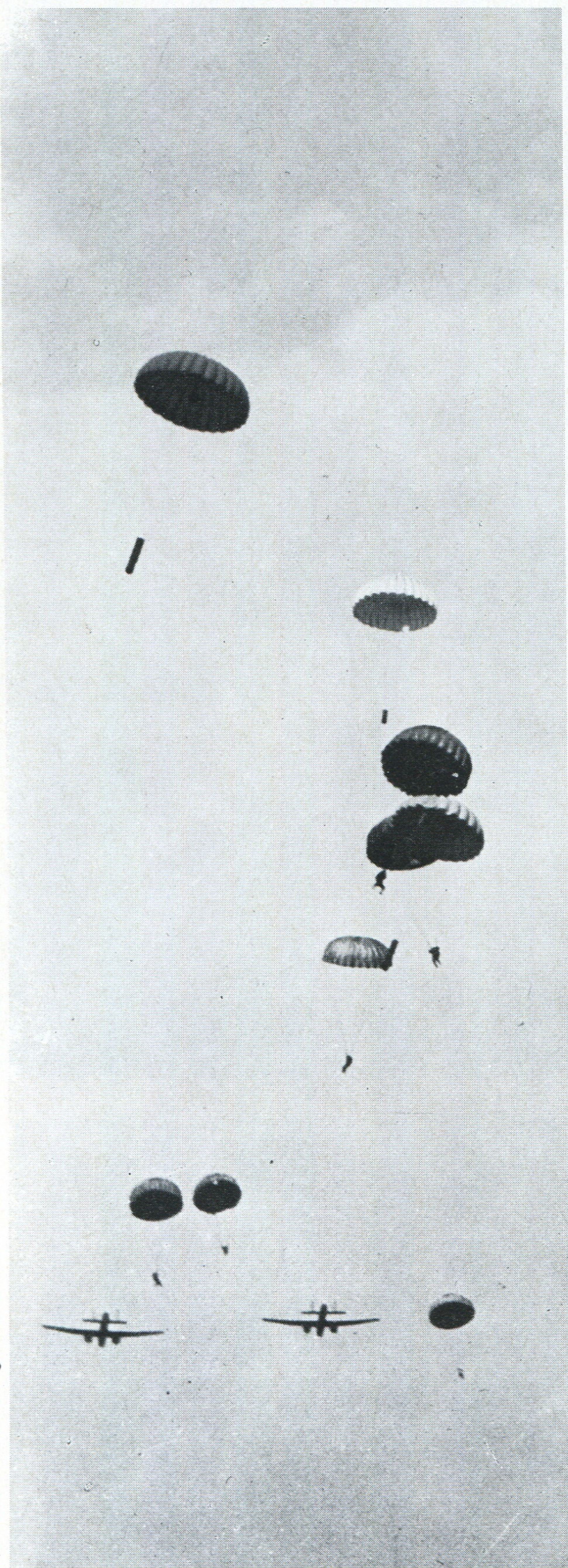
DRS. J. P. VREDENBERG

Drente vertoont, vanuit militair oogpunt gezien, geen grote verschillen met de rest van Oost-Nederland. Beide gebieden zijn nogal bosrijk; de bodem is stevig, zodat zware voertuigen ook buiten de gebaande wegen goed kunnen opereren. Rivieren en kanalen van enige betekenis vindt men er weinig. De hoogvenen, die Drente vroeger zo ontoegankelijk maakten, zijn bijna geheel afgegraven. Dat de Duitsers met hun lichte wapens op dit stevige, vrij vlakke terrein de geallieerde tanks zouden kunnen tegenhouden, leek van tevoren uitgesloten. En toch werden juist hier ter ondersteuning van de opmars parachutisten ingezet. Het plan om in het noordoosten van Nederland valschermtroepen te gebruiken, werd eind maart en begin april 1945 in de hoofdkwartieren van de 21e legergroep en het Canadese 1e leger besproken met de Franse brigadegeneraal Calvert, die het bevel voerde over de troepen van de *Special Air Service*, een eenheid, bestemd om in groepjes van tien tot vijftien man op te treden achter de Duitse linies. De operatie, waarvan de leiding aan Calvert werd toevertrouwd, kreeg de codenaam *Amherst*. Ze zou, in samenwerking met het Canadese 2e legerkorps, worden uitgevoerd door het 2e en 3e *Régiment de Chasseurs Parachutistes*, militairen uit allerlei onderdelen van De Gaulles strijdkrachten, aangevuld met leden van de Maquis, in totaal ongeveer zevenhonderd man. De opdracht was om, liefst met steun van de Nederlandse verzetsbeweging, de Duitsers zo veel mogelijk te hinderen, bruggen die voor de Canadese opmars van belang waren, voor vernieling te behoeden en het vliegveld bij Steenwijk te bezetten, voordat de Duitsers het zouden vernietigen. Tot de uitrusting van de parachutisten behoorden ontvang- en zendapparatuur en gepantserde jeeps.

Op 5 april staan de Canadese tanks vlak bij Coevorden, aan de rand van het gebied dat voor de actie van de Fransen is uitgekozen. Calvert beseft dat hij zich moet haasten.

De lucht is bewolkt en er waait een matige tot zwakke noord-oostenwind, als in de nacht van 7 op 8 april vliegtuigen van de RAF zesenvier-
tig parachutisten afwerpen in de driehoek Groningen-Coevorden-Zwolle. Eén groep heeft niet kunnen opstijgen; zij springt de volgende nacht. Van Duits afweergeschut is niets te merken; desondanks komen door de gebrekkige radarbegeleiding lang niet alle afdelingen in de vooraf vastgestelde zones neer. Bij één ervan bedraagt de afwijking zelfs tweeënveertig kilometer. Door gebrekkige training was men niet in staat ook de jeeps af te werpen.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

In de driehoek Groningen-Coevorden-Zwolle landden in de vroege morgen van 8 april 1945 zevenhonderd Franse parachutisten, vrijwel ongehinderd door Duits afweergeschut. Ze bleven er dagenlang buitengewoon actief.

Behalve Franse komen ook Belgische parachutisten op Drents gebied in actie. Een regiment onder leiding van majoor Blondeel, dat met vrachtwagens en jeeps is aangevoerd, neemt op 7 april de bezetting van Coevorden over van de Canadezen. De Duitsers hebben Coevorden na een korte schermutseling op de vijfde verlaten. De volgende dag verschijnt de Canadese 4e pantserdivisie, die echter al gauw verder Duitsland in trekt.

Intussen is de opmars van de Canadese 2e en 3e infanteriedivisie in Salland en Twente wat vertraagd. De parachutisten, die binnen 72 à 96 uur contact hadden moeten maken met de hoofdmacht, zijn nu in veel gevallen een paar dagen langer op zichzelf en de Drentse verzetsmensen aangewezen. Dit soort ongeregelde oorlogvoering is evenwel een kolfje naar de hand van deze avontuurlijke kerels. Ze gaan de Duitsers met ware doodsverachting te lijf, maar nemen het met de discipline niet altijd even nauw, hetgeen na afloop van de actie duidelijk blijkt: verscheidene Fransen begeven zich dan niet naar het voorgeschreven verzamelpunt, doch trekken zonder iets van zich te laten horen met de Canadezen Duitsland in. De lotgevallen van de parachutisten lopen sterk uiteen. Degenen die in Overijssel zijn terechtgekomen, kunnen zich al gauw aansluiten bij Canadese verkenningseenheden. Anderen treden in verbinding met de ondergrondse, die hun inlichtingen, voedsel en wapens — tot bazooka's toe — verstrekt.

Bijzonder actief is overste Bollardiëre, die met zijn mannen rondom Spier vele hinderlagen legt tegen Duitse voertuigen. De tiende besluit hij het dorpje zelf aan te vallen en vraagt om een voorafgaand bombardement. Gelukkig voor de inwoners van Spier wordt dit door de RAF geweigerd: ter wille van de burgerbevolking wordt het bombarderen beperkt tot het strikt noodzakelijke. Niettemin valt de overste het dorp aan en weet het te veroveren. De volgende dag komen uit Assen tweehonderd Duitse *Fallschirmjäger*, die na een fel gevecht op het punt staan de veertig Fransen onder de voet te lopen, als plotseling opdagende Canadese verkenningseenheden de krijgskans doen keren. De in Spier samengestroomde nieuwsgierigen kunnen terugzien op een sensationele bevrijdingsdag.

Niet minder spectaculair is op 8 april het optreden van de groep van majoor Puech Samson in en om Westerbork. In café Slomp te Westerbork zetelt de Duitse generaal-majoor Böttger, aan wie de onmogelijke taak is opgedragen een zesentwintig kilometer brede sector langs de

The Public Archives of Canada

Verlengde Hoogeteense Vaart te verdedigen met een heterogene, gedemoraliseerde troepenmacht van amper vijfhonderd man, zonder geschut en zonder reserves van betekenis. Inwoners van Westerbork hebben de Fransen al gauw uitvoerige inlichtingen verstrekt, compleet met een situatietekening van de kom van het dorp. Onverwijd gaan vijftien man op het dorp af om de generaal gevangen te nemen en zijn papieren te bemachtigen. Tegen enen omsingelen de parachutisten het Duitse stafkwartier, maar ze worden door een schildwacht opgemerkt. Een hevige schietpartij barst los. Dodelijk verschrikte dorpelingen horen de kogels om hun oren fluiten en zoeken ijlings dekking in hun kelders. Het volkomen verraste Duitse personeel in café Slomp zoekt in paniek naar zijn wapens; buiten vallen de eerste doden. Generaal Böttger grijpt een machinepistool, rent de deur uit en zakt terstond zwaargewond in elkaar, getroffen door een karabijnkogel. Twee officieren, die hem te hulp willen snellen, worden doodgeschoten. Het is een hels kabaal. Handgranaten worden in en uit de huizen geworpen, kogels slaan tegen muren, in kozijnen en door deuren. Geen ruit blijft heel. Als de Duitsers versterking krijgen, moeten de Fransen zich terugtrekken. Het is begrijpelijk dat de Duitsers door de schokkende gebeurtenissen over hun toeren zijn; overal menen ze 'terroristen' te zien. Een aantal burgers wordt door hen gearresteerd, naar elders overgebracht, maar na een paar dagen weer vrijgelaten.

Niet altijd komt de burgerbevolking met de schrik vrij. Duitsers, die parachutisten bij Hoogeteense hebben verdreven, verkeren in de mening dat de Fransen zijn geholpen door burgers. Gezien het gebeurde in Westerbork en elders is dat niet zo'n onzinnige veronderstelling, maar de gevolgen zijn vreselijk: eenentwintig mensen worden gearresteerd en op 8 april ergens in het gebied tussen Ruinen en Beilen doodgeschoten. Op dezelfde dag fusilleren de Duitsers in Schoonoord twee personen en de tiende in Diever negen. De verzetsman die, op weg naar de parachutisten, bij Zwiggel-

Linksboven: eenheden van de Canadese 'Troops of Fusiliers de Mont Royal' vochten zich op 15 april 1945 een weg door de straten van Groningen, waar zij veel verzet ondervonden.

Gemeente Assen

Linksonder: in Drenthe vochten eenheden van het 2e en 3e 'Régiment de Chasseurs Parachutistes'. Hier het graf van een Franse soldaat bij Zeijerveld in de gemeente Vries.

terbrug door de SD wordt gearresteerd, beleeft de bevrijding evenmin; dit is een van de weinige gevallen waarin de 'schuld' duidelijk is. Bijna had zich ook bij Gasselte een drama afgespeeld. Na een overval door Fransen plundert de bevolking er een NSKK-kwartier. Duitse troepen bezetten wat later het dorp en dreigen alle mannen te doden, wat door de NSB-burgemeester met moeite wordt voorkomen. Het gevaar van executie van gijzelaars wordt afgewend, omdat achttien schuldigen zich melden. Ze belanden na hachelijke avonturen in het Huis van Bewaring te Assen, maar worden wonder boven wonder niet terechtgesteld.

Hoewel de parachutisten verscheidene bruggen

Mannen van de Canadese 'Troops of the Royal Hamilton Light Infantry' reden op de dertiende april 1945 bij Assen mee op een Sherman tank van de 'Fort Garry Horse'.

die hun als doel waren opgegeven, vernield aantreffen en andere door hun soms zeer geringe aantal niet konden veroveren, mag de actie van deze Fransen toch grotendeels als geslaagd worden beschouwd. Ze brachten, veelal in samenwerking met het verzet, hun tegenstander verliezen toe en blokkeerden sommige wegen. Daardoor droegen ze bij tot de ontbinding van de Duitse strijdkrachten in het Canadese opmarsgebied. Hun verliezen waren vrij hoog: ongeveer dertig man alleen al aan doden. De groepen die in Midden- en Zuid-Drente neerkwamen, waar maar weinig Duitsers meer waren, hadden het gemakkelijker dan die in het noorden van de provincie. De organisatie van *Amherst* werd gekenmerkt

door haast, te weinig zorg voor de radioverbindingen en onvoldoende aandacht voor het operatieterrein. Sommige van de te bezetten 'bruggen' waren al jarenlang geen bruggen meer of dat zelfs nooit geweest. Op het vliegveld tussen Steenwijk en Havelte vonden de Fransen niets dat ze konden aanvallen. Een deel van de gebouwen was kort tevoren door de Duitsers opgeblazen, maar ook voordien was de waarde van het vliegveld al twijfelachtig: bij een van de geallieerde luchtaanvallen, op 24 maart 1945, hadden honderd-twintig Amerikaanse bommenwerpers er zo'n tweeduizend bommen laten vallen. Sinds het begin van de geallieerde opmars ten noorden van de Rijn was duidelijk geworden dat de Duitsers tot niet veel meer in staat waren dan tot geïsoleerde tegenstand. Voor het vormen van een linie ontbraken mankracht en wapens. De geallieerde luchtmacht verhinderde een behoorlijk contact tussen de toch al

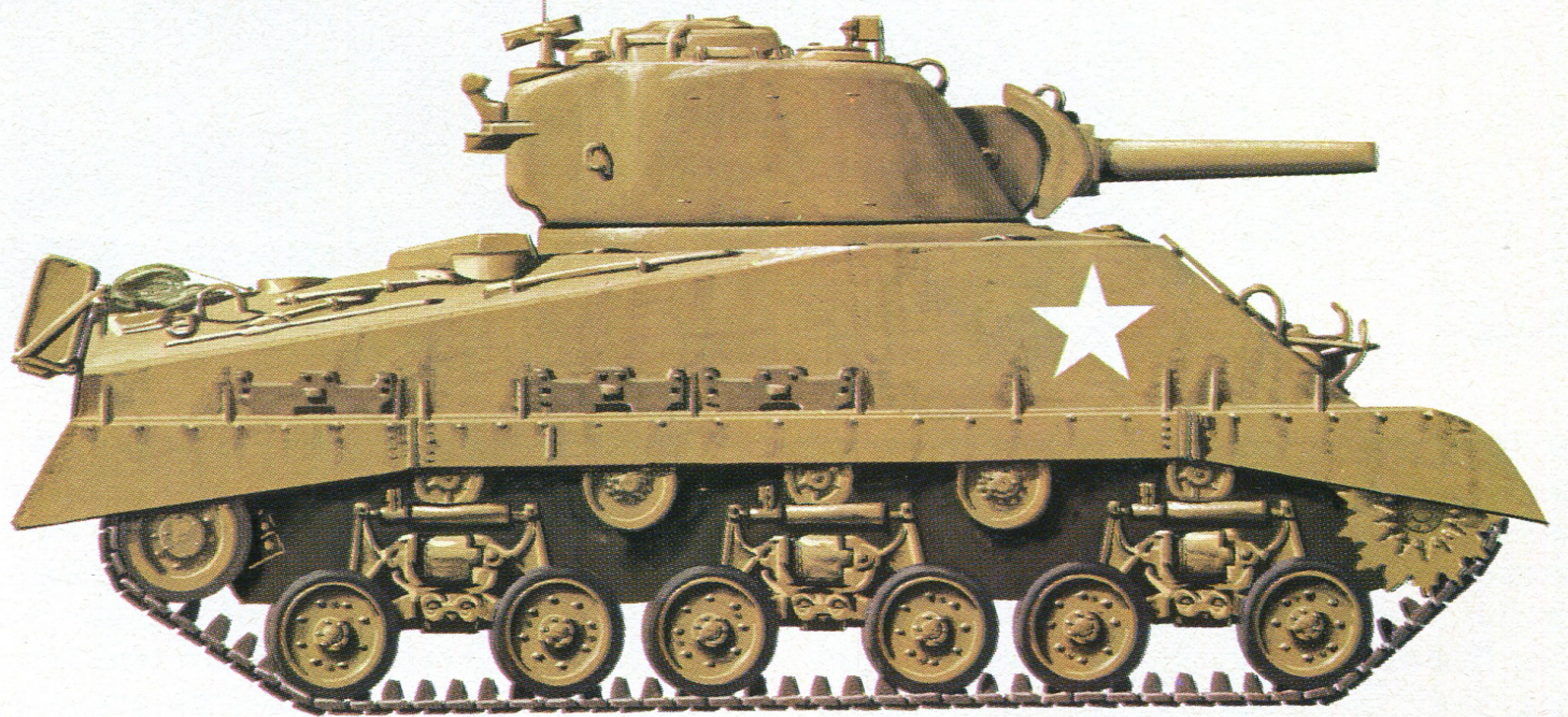
onsamenhangende eenheden, wier moreel bovendien met de dag slechter werd. Op grond van deze omstandigheden mag men betwijfelen of operatie-*Amherst*, die op zichzelf geen mislukking kan worden genoemd, aan het verloop van de strijd in Noord-Nederland nog veel heeft af of toe gedaan. Sedert 6 april vinden inmiddels voortdurend schermutselingen plaats tussen geallieerde patrouilles, die vanuit Coevorden opereren, en groepjes Duitsers. De achtste stoten de geallieerden door tot De Wijk, dicht bij Meppel, maar de tiende, als de Duitse tegenstand in Overijssel nagenoeg ten einde is, komt de bevrijding van Drente pas goed op gang. Bij Oosterhesselen wordt de overtocht over de Hoogeveense Vaart geforceerd; de plaats Westerbork in Midden-Drente is nog dezelfde dag vrij. Poolse troepen bereiken over het Oranjekanaal Emmen. Overal worden de bevrijders enthousiast ontvangen; met voort-

Op 16 april 1945 trokken deze Canadese eenheden van de 'Fusiliers de Mont Royal' door de Oosterstraat in Groningen.

Links: de geallieerde acties in Oost- en Noord-Nederland. De vermelde data zijn overgenomen uit het standaardwerk 'Overzicht der werkzaamheden van het Militair Gezag gedurende de bijzondere staat van beleg, 14 september 1944—4 maart 1946'.

Rechts: de verbeterde Shermantank was de eindontwikkeling van dit type. Begin 1945 waren de Amerikanen eindelijk zover dat Duitse tanks geen bedreiging meer vormden, doordat de zeer wendbare toren van deze Sherman zelfs de Panther de baas was. Pas in 1955 verving de NAVO deze tank door de Patton. Bewapening: een 76 mm-kanon en twee mitrailleurs; gewicht 37 ton.

machinegeweren die in de talrijke souterrains staan opgesteld. De fanatici onder de Duitsers vormen echter een minderheid tegenover degenen die naar een goede gelegenheid zoeken zich zo snel mogelijk over te geven. Vaak roepen ze daarbij de bemiddeling van burgers in, die soms hele groepen tegelijk bij de bevrijders afleveren.

In de nacht van de dertiende op de veertiende veroveren de Canadezen het Stadspark, in het zuidwesten van Groningen, waarna ze de veertiende verder doordringen in de zuidelijke wijken. Ze weten te verhinderen dat de Duitsers, die niet over elektrische ontstekingsapparatuur beschikken, de bruggen over het Verbindingskanaal opblazen, die toegang geven

tot de binnenstad. 's Avonds is het Hereplein, ten noorden van dit kanaal, al van Duitsers gezuiverd. Uit het inmiddels bevrijde Hoogkerk zijn de geallieerde troepen de westelijke buitenwijken genaderd.

De volgende dag begint de aanval op de binnenstad. Bij de gevechten geeft de Canadese vuurkracht telkens weer de doorslag. Talrijke branden breken uit, en ondanks het moedige optreden van de brandweer uit de stad zelf en enkele andere plaatsen, gaan veel historische gebouwen verloren, vooral aan de Grote Markt. Wanneer de Canadezen erin slagen een gedeeltelijk vernielde brug over het Reitdiep weer gebruiksklaar te maken, worden de Duitsers ook vanuit het westen teruggedrongen.

In het Noorderplantsoen houden ze enige tijd stand, totdat ze met *Wasp*-vlammenwerpers worden verdreven.

Bij het aanbreken van de zestiende april rest de Duitsers van de binnenstad nog maar een klein gebied in het noordoosten, dat voortdurend verder inkrimpt. Rond het middaguur capituleert de Duitse commandant, die zijn intrek had genomen in het Rijksarchief.

Nog dezelfde dag wordt het Van Starkenborghkanaal, ten noordoosten van de stad, overgestoken. Enkele burgers zijn naar de oostelijke oever geslopen en hebben een van de bruggen omlaaggedraaid. De weg naar Delfzijl ligt open, maar de bevrijding van die stad zal nog harde strijd vergen.

DE DUITSE
VERDEDIGINGSMAATREGELEN

**DOMINEESZON
IN
DOMINEESLAND**

DR. KONRAD KWIET

In het voorjaar van 1945 kijkt men op het hoofdkwartier van de *Oberbefehlshaber West* bezorgd en sceptisch tegen de afloop van de 'komende *Abwehrschlachten*' aan. Op 10 maart vindt er nog een commandowisseling plaats: Von Rundstedt vervangt zijn collega Kesselring. Voor de verdediging van het *Westfront* staan hem drie legergroepen ter beschikking. Hiervan bestrijkt de *Heeresgruppe H* onder bevel van *Generaloberst* Johannes Blaskowitz de noordelijke frontsector: het gebied van de benedenloop van de Rijn tot aan Duisburg. Twee legers zijn het, te weten het 25e leger — de strijdkrachten van de *Wehrmacht*s**befehlshaber** *Niederlande* generaal Christiansen — en de 1e *Fallschirmjägerarmee*. Tezamen omvatten ze negen divisies, die zowel qua moreel als gevechtswaarde niet hoog mogen worden aangeslagen. Zij hebben in de voorafgaande gevechten zware verliezen geleden en hun benzinevoorraden zijn vrijwel uitgeput; in februari hadden ze nog slechts artillerie- en tankmunitie voor een week en ze hebben niet meer dan honderd achtentwintig tanks gevechtsklaar staan. De Duitse plannen zijn dan

In het oosten en noorden van Nederland bouwden de Duitsers waar dat maar enigszins mogelijk was, verdedigingsstellingen om zich zo goed mogelijk te kunnen verdedigen tegen de oprukkende geallieerde troepen. Hier een beeld van het Stadspark in Groningen, waar een heel loopgravenstelsel was aangelegd.

ook uitsluitend gericht op de verdediging en op de verhindering van een frontdoorbraak, maar het potentieel is beperkt; er moet veel worden geïmproviseerd.

In Nederland wordt haast gemaakt met de versterking van de zogenaamde *Panther*-stelling, waaraan Russische krijgsgevangenen en Nederlandse dwangarbeiders werken. Deze verdedigingslinie telt eenentwintig zware bunkers en strekt zich uit van de Grebbeberg via Amersfoort tot Bunschoten. Het werk eraan is des te dringender, omdat *Oberbefehlshaber West* Von Rundstedt al op 13 februari in een rapport had gewezen op het gevaar van een eventuele geallieerde wig tussen de beide legers van *Heeresgruppe H*. Hij had voorgesteld het front te verleggen tot achter de *Panther*-stelling

om die wig te voorkomen. Zo'n terugtocht, betoogde hij, zou echter het 'prijsgave van Noordwest-Nederland' betekenen en daarmee het verlies van de op Nederlandse bodem ingerichte belangrijke V 2-bases. Teneinde de gevreesde geallieerde doorbraak te vrijdelen, worden dan ook de IJsselbruggen bij Zwolle, Deventer en Zutphen versterkt en naar alle kanten in staat van verdediging gebracht. Ten oosten van de IJssel komen nieuwe veldversterkingen — de zogenaamde *Blumenstellung* (*Edelweiss* of *Schneeglöckchen*). De stelling Assen (in Drente en Groningen) wordt van een dubbele tankgracht voorzien. Behalve aan de stellingen en aan de versterking van de luchtafweer — met name ten noordoosten van Wesel — wordt ook de nodige aandacht besteed aan de paraatheid en de aanvulling van de militaire eenheden.

Op 14 februari wordt order gegeven alle reserveonderdelen van de in het westen aanwezige *Fallschirmjäger*-troepen over te brengen naar bezet Nederland. In de buurt van Arnhem wordt een nieuwe infanteriedivisie opgesteld, de 361e *Volksgrenadierdivision* met acht *Kampf*-

bataillionen. Zij zal echter slechts een dagelijkse sterkte hebben van 5477 en een gevechtssterkte van 2662 man, minder dan de helft van de sterkte van een 'normale' divisie. Het restant van de reeds gedeeltelijk vernietigde 190e infanteriedivisie wordt voor aanvulling richting Amersfoort gedirigeerd. Ten westen van Arnhem is de bewaking van het front in handen van fanatieke Nederlandse nationaal-socialisten: de uit de Landstorm gevormde 34e SS-brigade. Tussen Arnhem en Emmerik ligt de 346e divisie, waarachter nog enige zwakke eenheden pantser- en *Fallschirmjäger*-troepen als reserve klaarstaan. Dit alles vormt tezamen het 88e legerkorps van het 25e leger dat in deze opstelling de geallieerde aanval afwacht.

Tussen Emmerik en Duisburg ligt de 1e *Fallschirmjägerarmee* met zijn drie legerkorpsen. Deze *Armee* beschikt over vier *Fallschirmjägerdivisionen* en twee infanteriedivisies. Beide legers beschikken niet meer over 128, maar over 200 tanks en mobiel geschut. In de nacht van 23 op 24 maart begint bij Wesel Montgomery's spectaculaire overtocht over de Rijn. Duitse tegenaanvallen halen niets uit: de 84e divisie wordt vermorzeld, een aanval van de 15e pantserdivisie wordt afgeslagen, binnen enkele dagen tekent zich de doorbraak van het front af bij Haltern, ten noorden van het Ruhrgebied. Het *Oberkommando der Wehrmacht* geeft bevel tot de tegenaanval over te gaan, maar *Heeresgruppe H* ziet daartoe geen mogelijkheid meer. Hitler is razend over Blaskowitz' 'lethargische' wijze van oorlogvoeren en wil de ervaren parachutistengeneraal Student erop afsturen om als nog een gunstige keer in de strijd te forceren. Jodl, de chef-staf van de Führer, waagt een protest: 'Al stuurde u er tien Students op af, *mein Führer*, dan zou de toestand toch niet meer veranderen.'

'Fallschirmjäger' in een loopgraaf. De Duitse 'Fallschirmjägerarmee' werd ingezet voor de verdediging van Oost- en Noord-Nederland.

Linksboven: 'Generaloberst' Blaskowitz werd op 6 april 1945 bevelhebber van het 25e leger en op 10 april van de 'Festung Holland'.

Inderdaad verschijnt Student op 1 april op het hoofdkwartier van *Heeresgruppe H* bij Almelo om de tegenaanval voor te bereiden. Een inspectietocht slaat zijn aanvankelijk optimisme echter al gauw de bodem in. Desondanks wordt er een nieuwe *Armeegruppe* 'Student' gevormd tussen het 25e leger en de 1e *Fallschirmarmee* in. Delen van de beoosten de IJssel vechtende formaties van het 88e legerkorps, eenheden van het 2e *Fallschirmjägerkorps* en bewakingseenheden van de *Wehrmachtsbefehlshaber Niederlande* worden onder bevel van Student verenigd en in de strijd geworpen. Maar ook deze strijdmacht kan de opmars van de Canadezen niet meer stuiten. Bij de situatiebespreking in de Berlijnse *Führerbunker* wordt de vraag besproken of er voor-

rang gegeven moet worden aan de 'verbindingen met Nederland, Emden en Wilhelms-haven', dan wel aan de 'verdediging van de Weser'.

Op 6 april wordt Students staf weer uit de Nederlandse frontsector losgemaakt en overgeplaatst om de Weser te gaan verdedigen tussen Bremen en Hameln. Nog diezelfde dag zet Hitler de hele bevelvoering in het westen op de helling. Met één pennestreek ontbindt hij de uiteenvallende *Heeresgruppe H* en geeft order tot de vorming van een nieuw *Oberkommando Northwest*, dat rechtstreeks onder het *Oberkommando der Wehrmacht* komt te staan. De nieuwe bevelhebber, veldmaarschalk E. Busch, krijgt het bevel over het 25e leger, de 1e *Fallschirmjägerarmee* en de restanten van de *Armeegruppe* 'Student'. Met deze drie aangeslagen, terugtrekkende legers opereert Hitler verder op zijn kaartentafel. In de kille afzondering van zijn Berlijnse bunker gelooft hij nog steeds ze te kunnen inzetten tegen de flanken van de aan weerszijden van het Ruhrgebied doorgestoten geallieerde legers. Hij wil met deze strijdmacht en met behulp van

STUDENT WEL OF NIET

Jodl: Dan moet nu nog de kwestie van de bevelvoering in het westen worden besproken.

De Führer: Ja, daar wou ik nog met je over spreken, Goering. Dus de mensen die Student tegenwoordig spreken, menen dat hij erg moe is. Goering: Maar dat hoeft hij toch niet te blijven. De mensen die dat zeggen, kennen hem niet; ze zijn niet gewend aan zijn ongewoon langzame manier van spreken. Ze begrijpen dat niet. Ieder die met hem in contact komt, zegt dat. Maar afgezien van Model is hij van allen nog altijd een van de grootste vasthouders als het erom gaat spannen, daar ben ik van overtuigd. Hij is zo ontzettend langzaam. Omdat ze hem niet kennen, denken ze dat hij een klap van de molen beet heeft. Maar ik neem hem graag (...).

De Führer: Hij heeft de gekste dingen uitgehaald. Goering: Ik neem hem graag, opdat hij niet verkeerd beoordeeld wordt. Ik weet dat we hem op een kritiek moment toch nodig zullen hebben. Hij is een vastbijter. Hij mag dan geen groot genie zijn, maar hij is wel een echte, eerlijke vasthouder, die weet dat zijn troep stand moet houden. Maar ik roep hem met genoeg weer terug, zodat men naderhand kan zien hoe er dan standgehouden wordt, als hij weg is.

De Führer: Dat zou me spijten; ik weet het nog niet zo net. Is Blaskowitz dan zo'n vasthouder?

Goering: Nee, die is veel handiger. De kleine teen van Student is meer waard dan de hele Blaskowitz (...).

De Führer: Toen ik Student destijds de gebeurtenissen in het westen uitlegde, was hij ook al zo traag. Maar tenslotte heeft hij het toch maar geklaard. Datzelfde gold bij de operatie ter bevrijding van de Duce.

Goering: Ook voor de rest heeft hij het in Italië voor elkaar gekregen.

(Uit: 'Lagebesprechungen im Führerhauptquartier' — Stuttgart 1962)

een aantal hergroeperingen in de Harz, Noord-Duitsland en Nederland de krijgskansen nog te elfder ure doen keren. Maar de snelle opmars van de geallieerden maakt een spoedig einde aan zijn wensdromen.

Het bevel over het 25e leger heeft Hitler aan *Generaloberst* Blaskowitz opgedragen. Deze achtenvijftigjarige domineeszoon zal de laatste opperbevelhebber van de Duitse troepen in Nederland zijn. Hij heeft een lange militaire carrière achter de rug; op vrijwel alle fronten heeft hij gevochten. In Polen had hij tevergeefs geprotesteerd tegen de schandelijke bezettingspraktijken van de SS. Maar evenals zovele andere Duitse officieren bleef hij *mitmachen*, stelde hij zijn met alle grondigheid geleerde krijgshandwerk in dienst van Hitler; ook hij verschanste zich achter de militaire 'traditie' en de eed die hij had gezworen. Een mogelijke vrijpraak in Neurenberg heeft hij niet beleefd: begin februari 1948 zou hij in de gevangenis van een trap vallen en dat niet overleven. Generaal Christiansen, de *Wehrmachtsbefehlshaber Niederlande*, heeft zijn hoofdkwartier van het bedreigde Emmen overgeplaatst naar

Een overzicht van de Duitse eenheden die tot het einde van de oorlog Nederland moesten verdedigen tegen de geallieerde opmars.

Delfzijl en Blaskowitz volgt hem snel daarheen. De uitgeschakelde luchtmachtgeneraal Christiansen, wiens militaire kwaliteiten nooit veel bewondering hebben geoogst, is voor de *Abwehrschlacht* onbruikbaar, overbodig geworden. Op 7 april vindt de korte, formele commando-overdracht plaats. Een paar dagen blijft Christiansen nog in Delfzijl, voor hij op 14 april zijn toevlucht zoekt in Emden. Nog in de nacht van 7 op 8 april rijdt Blaskowitz, alleen met zijn chauffeur, door Friesland via de Afsluitdijk naar het westen. In Hilversum neemt hij het bevel over van het 25e leger. Op 10 april volgt zijn benoeming tot bevelhebber van de *Festung Holland*. Hij is aan Hitler persoonlijk verantwoording schuldig voor de verdediging van westelijk Nederland. Zijn taak: met alle beschikbare middelen de kust en de havensteden behouden met het oog op het voortzetten van de oorlog op zee en de verdediging van het front te land.

Uitsluitend op dit doel richten zich thans nog de plannen. Wanneer de verdediging van Groningen en Friesland ineensloot en de Canadezen oprukken naar de Afsluitdijk, wordt op 17 april de Wieringermeer onder water gezet. Geallieerde luchtlandingen moeten tot elke prijs worden verhinderd, de noordelijke toegang tot de *Festung Holland* moet hermetisch dicht.

Inmiddels loopt ook aan de IJssel de strijd op zijn eind. De steden aan de rivier zijn, soms pas na hevige tegenstand, de een na de ander verloren gegaan. Restanten van het gehavende 88e legerkorps en van het 2e *Fallschirmjägerkorps* trekken zich terug achter de Grebbelinie. Op 17 april wordt ten oosten van het IJsselmeer nog een laatste afleidingsaanval ondernomen om de voorgenomen terugtocht te beveiligen, maar de volgende dag al stoten de Canadezen door naar de Grebbelinie.

De bevolking van het ingesloten westen van Nederland blijft wachten op de dag van de bevrijding. In de *Festung Holland* hebben zich honderdtienduizend Duitse soldaten verschanst.

DE BEVRIJDING VAN BETUWE EN VELUWE

OOGST VAN DE GRAMSCHAP

DRS. P. R. A. VAN IDDEKINGE

Gesteld dat in september 1944 operatie-*Market Garden* geheel volgens plan was verlopen en dat de geallieerden bij Arnhem definitief een bruggehoofd over de Rijn hadden gevormd — wat zou er dan daarna gebeurd zijn? Zou de oorlog in Europa inderdaad sneller zijn beëindigd? Zou de hongerwinter West-Nederland bespaard zijn gebleven? Zou Nederland boven de grote rivieren een half jaar eerder bevrijd zijn geweest? Of: was Arnhem misschien slechts een vooruitgeschoven geallieerd steunpunt geworden, redelijk verdedigbaar doch aanhoudend belaagd vanaf de Veluwe en van over de IJssel, wellicht maandenlang frontstad — frontstad zoals Nijmegen het die herfst was geworden, alleen zestien kilometer en twee rivieren noordelijker, en nóg verder aan het uiteinde van toch al te ver uitgerekte aanvoerlijnen? Een 'gemiste kans' noemt Chester Wilmot *Market Garden*, maar de historicus vraagt: welke kans werd gemist?

De nederlaag van de Britse 1e luchtlandingsdivisie bij Arnhem — de enige nederlaag die de geallieerden in West-Europa kregen te ver-

'Buffaloes' rijden bij Westervoort de dijk af om de IJssel over te steken. De actie begon in de nacht van 13 op 14 april 1945.

werken — had een onmiskenbaar traumatische uitwerking gehad op de Britse plannenmakers en, in samenhang met de verwarde militaire situatie die in de Betuwe was ontstaan, Arnhem een faam van onneembaarheid bezorgd. Begin november 1944 had Montgomery overwogen de laatste fase van het oorspronkelijke plan-*Market Garden* alsnog uit te voeren: zuivering van de Betuwe, vorming van een bruggehoofd over de Rijn bij Arnhem, een stoot naar het IJsselmeer en, naar het oosten, de verovering van een overgang over de IJssel. De inundatie van de Betuwe en vervolgens de winter hadden verwezenlijking van dit plan verhinderd. Pas in februari 1945 werd de mogelijkheid van een Rijnovergang bij Arnhem opnieuw in studie genomen, in het bredere verband van het inmiddels voorbereide offensief richting Wesel en Emmerik; een en ander ressorteerde geheel onder het Canadese 1e leger, dat verantwoordelijk was voor de sector Nijmegen en de

Betuwe. Aanvankelijk was men ervan uitgegaan dat de complete zuivering van de Betuwe en een stoot naar Arnhem moesten samenvallen met de operaties in het Rijnland (*Veritable* en *Plunder*), teneinde de voordelen van de uitgangspositie Nijmegen zowel noord- als oostwaarts optimaal te benutten, maar bij nadere uitwerking kwam generaal Foulkes — wiens Canadese 1e legerkorps, afkomstig uit Italië, begin maart de taak van Simonds' 2e korps ten noorden van Nijmegen overnam — tot de slotsom dat een offensief via Arnhem moest worden uitgesteld tot de acties in het Rijnland geslaagd waren. Dienovereenkomstig gaf legercommandant Crerar op 24 maart zijn coördinerende instructies: als het 2e korps uit de richting Elten Nederland was binnenge trokken en in zijn opmars naar de IJssel het gebied rechts van de Rijn bevrijdde, moest het 1e korps links van de Rijn de laatste Duitse tegenstand in de Betuwe opruimen (operatie-*Destroyer*), oprukken tot voor Arnhem en ten westen van de stad de rivier oversteken (operatie-*Anger* of *Quick Anger*), vrijwel gelijktijdig met een IJsselovergang van het 2e

PUTTEN VRIJ

Het was overal merkwaardig stil; alleen de achtergelaten voorwerpen, als helmen, karabijnen, munitie en wat niet al, getuigden van het drama, dat zich dien nacht vlak bij ons had afgespeeld. Wij hadden het gevoel tot een stuk Niemandsland te behoren. De spanning werd haast ondraaglijk; waren wij nu bevrijd of niet? Na eenigen tijd hoorden wij in de verte, in de richting van Voorthuizen, het geratel van tanks, dat allengs sterker werd. Onze spanning was nu

Links: bij Westervoort stak de Britse 49e infanteriedivisie de IJssel in 'Buffaloes' over.

Linksonder: Britse infanteristen trekken door de gehavende Utrechtsestraat te Arnhem.

Rechts: een geallieerde vlegeltank op het Stationsplein te Arnhem.

Imperial War Museum

IWM/Rex

korps ergens tussen Doesburg en Deventer (operatie-*Cannonshot*); vervolgens zou vanuit beide bruggehoofden door een soort tangbeweging de Veluwe worden veroverd tot aan het IJsselmeer (operatie-*Cleanser*).

Destroyer begon op 2 april en werd uitgevoerd door de 49e (*West Riding*) infanteriedivisie, een Britse eenheid die was ingedeeld bij het Canadese 1e korps, en de Canadese 5e pantserdivisie. Binnen twee dagen waren alle Duitse steunpunten, die maandenlang 'The Island' voor de geallieerden zo ondoordringbaar hadden gemaakt, opgeruimd; in de avond van 3 april stonden Foulkes' troepen aan de linker Rijnsoever van Pannerden tot Randwijk. Na dit snelle succes verliepen de voorbereidingen voor de aanval op Arnhem bijzonder traag. De inlichtingenrapporten waren ten aanzien

van de te verwachten Duitse tegenstand ten noorden van de Rijn enigszins onduidelijk, maar men nam aan dat het heuvelachtige, beboste gebied rondom de stad krachtig verdedigd werd; het nog steeds vrij hevige vuur van Duitse artillerie- en raketbatterijen leek die veronderstelling te bevestigen. Als oversteekplaats over de Rijn was de streek rond Driel, tegenover Heelsum en Oosterbeek, gekozen; om de bewegingen in het vlakke polderland te onttrekken aan het oog van de tegenstander, die waarschijnlijk op de hoge noorderoever gereed lag om de aanval af te slaan, werd van Huissen tot Randwijk een bijna twintig kilometer breed rookgordijn gelegd. Door niet goed functionerende generatoren en een ongunstige wind mislukte echter grotendeels deze inmiddels beproefde tactiek, hetgeen veel Canadese en Britse commandan-

ten het onbehaaglijke gevoel moet hebben gegeven te worden blootgesteld aan allerlei risico's die ruim een half jaar tevoren *Market Garden* hadden doen falen. Afwachten bleef trouwens nog het parool, want inmiddels was beslist dat *Anger* niet mocht worden uitgevoerd alvorens *Cannonshot* het Canadese 2e korps over de IJssel had gebracht. Vandaar, en mede omdat de terreingesteldheid bij Driel verre van gunstig was, dat Foulkes op 7 april besloot Arnhem niet vanuit het westen maar vanuit het oosten aan te vallen. Dit betekende dat de 49e divisie en enige pantsereenheden zo snel mogelijk via Huissen en Doornenburg naar het onderwijl bevrijde Westervoort moesten worden overgebracht. Dit gebeurde met indrukwekkende steun van de *Royal Navy* en Canadese genieafdelingen (die in aller ijl een baileybrug legden), en binnen enkele dagen was de verplaatsing van alle benodigde troepen naar de oostelijke Rijnsoever voltooid. Op 12 april, een dag nadat bij Gorssel *Cannonshot* was uitgevoerd, stond in en om Westervoort alles gereed om het alternatieve plan-*Anger* te doen slagen.

Die donderdagmiddag deden Spitfires en Typhoons met raketten en boordwapens hevige aanvallen op doelen in en om Arnhem; vooral het oude fort Westervoort, een voor de hand liggend Duits weerstandsnest, kreeg het zwaar te verduren. Uit alles blijkt dat men geen enkel risico meer wilde lopen. Verscheidene afdelingen artillerie moesten de Duitse verdediging rond Arnhem murw beuken en de overtocht over de IJssel ondersteunen. Tegen kwart voor 9 's avonds barstte het geweld van de Britse en Canadese batterijen los. Een kolonel herinnert zich hoe zijn batterij van acht stukken gedurende de eerste tien minuten niet minder dan 640 granaten afvuurde; de 25-ponders haalden een gemiddelde van vijf granaten per minuut; raketbatterijen slingerden per salvo 350 projectielen tegelijk over de rivier. Intussen stond de eerste aanvalsbrigade in amfibievoertuigen klaar voor de oversteek: '... Het was een prachtige avond geweest, en nu stonden we te kijken naar de enorme beschieting die ons

wel ten top gestegen. Zouden dit de Canadeezen zijn? Eindelijk, te half tien, zagen wij de eerste Canadeesche tanks het dorp binnentrekken langs den Voorthuizerstraatweg. De aanblik van die Canadeesche tanks, gevechtswagens, carriers, jeeps en hoe al die voertuigen verder mogen heeten, was overweldigend. Welk een schrille tegenstelling bestond er tusschen den jammerlijken terugtocht een avond tevoren van het eens zoo trotsche Duitsche leger en den intocht van het geheel gemotoriseerde Canadeesche leger, dat thans Putten binnentrok! Nu

aanschouwden wij niet anders dan flinke, goed doorvoede, gebruinde jonge mannen, stuk voor stuk berekend voor de taak, die hun gesteld werd. Aanvankelijk nog schoorvoetend, maar al spoedig enthousiast, gaven de honderden menschen, die uitgelopen waren om de Canadeezen welkom te heeten, zich aan hun vreugde over. Te omstreeks 10 uur werden er reeds enkele vlaggen uitgestoken en nadat ook op den toren van de groote kerk te Putten de driekleur geheschen was, vlagde al spoedig het geheele dorp. Het stralend mooie weer deed het feestelijk

vlagvertoon nog beter tot zijn recht komen. Met groote gulheid werden aldra cigarettten en allerlei lekkernijen door de Canadeesche soldaten uitgedeeld. De vreugde voor de jonge mannen en ook voor de ondergedoken Joden was wel bijzonder groot. Na jaren van angst konden zij zich nu weer als vrije menschen op straat begeven.

(Uit de herinneringen van Dr. Th. C. Oudemans, beheerder van het landgoed 'Schovenhorst' te Putten en van 'Veluwe Hul' te Garderen)

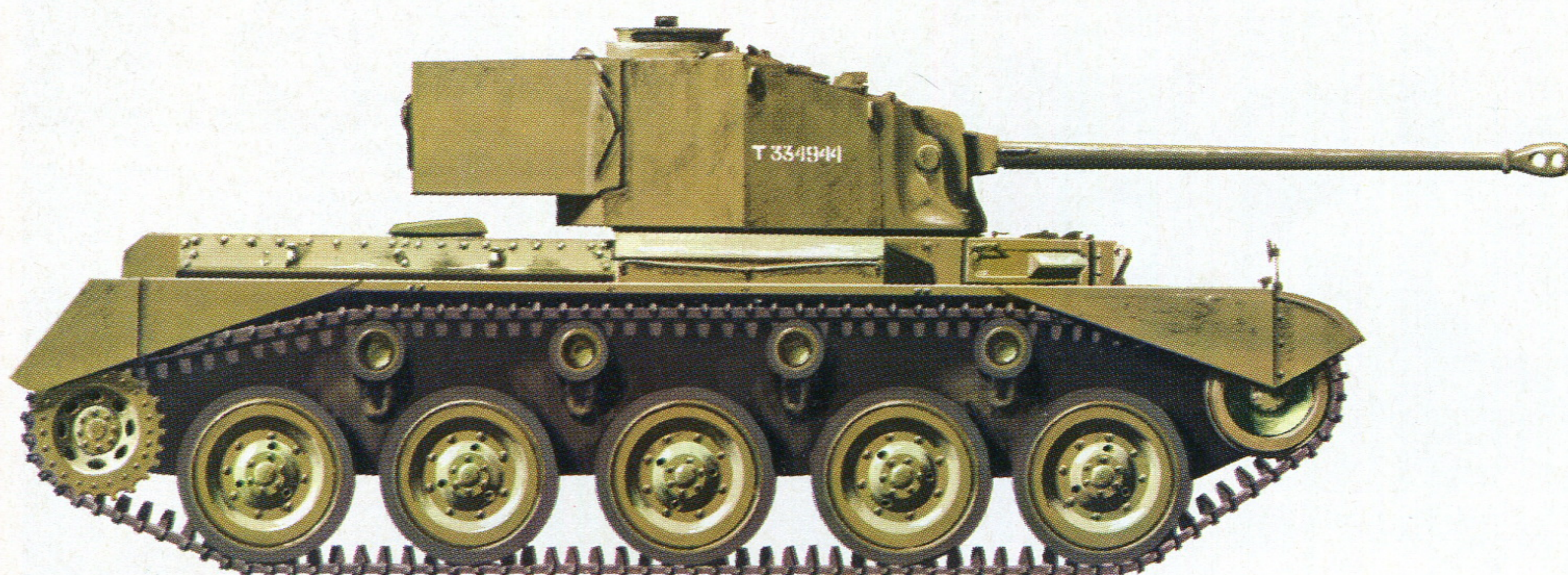
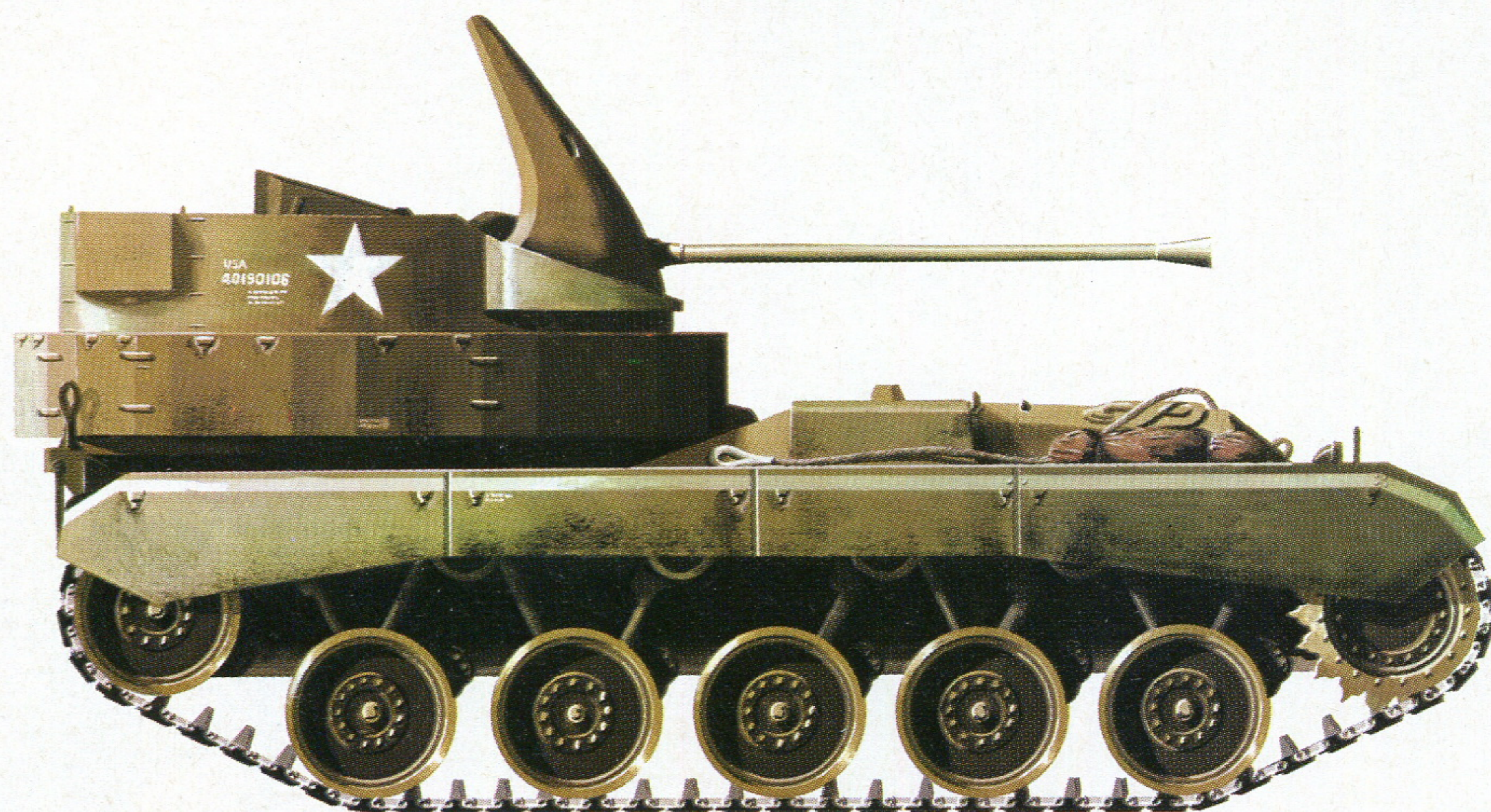

1. de Amerikaanse M 36 tankvernietiger had een 90 mm-anti-tankkanon op een motoraffuit en was een variant op de Sherman. Het wapen reed maximaal 45 kilometer per uur.

2. de Amerikaanse M 19 luchtdoeltank werd pas aan het einde van de oorlog in gebruik genomen. De bewapening bestond uit twee 40 mm-luchtdoelkanonnen.

3. De Britse Comettank verscheen eind 1944 aan de fronten. Hij had een behoorlijke vuurkracht met zijn kanon van 77 mm.

Rechts: Apeldoorn is vrij (17 april 1945) en haalt de Canadese troepen feestelijk in.

divisie de IJssel over; de volgende ochtend om half tien konden tanks en pantservoertuigen gebruik maken van een door de genie gelegde pontonbrug, vlak naast de kapotte spoorbrug, op dezelfde plek waar op 10 mei 1940 de Duitsers ook waren overgestoken. De tegenstand die de Britse infanterie en de Canadese tanks op de noordelijke oever ontmoetten, was geringer dan velen verwacht hadden, maar toch nog vrij hevig, vooral in het AKU-fabriekscomplex, in de vork tussen IJssel en Rijn; moeizame acties tegen Duitse sluipschutters, die zich hier hadden genesteld, kostten enige tientallen gesneuvelden en gewonden. Tegen de avond van 13 april drongen de Britten en Canadezen in Arnhem zelf door; op 14 april, nadat hier en daar nog verwoed was gevochten, hadden ze de stad geheel in handen. Hun wachtte er niet de blijde ontvangst die de bevrijders van andere plaatsen ten deel viel: geen juichende burgers, geen vlaggen, geen feest. De straten waren leeg, de huizen dood — een uitgestorven stad, ontredderd door maandenlang oorlogsgeweld en ongebreideld Duits vandalisme.

Een Engelse soldaat herinnert zich: 'Het was spookachtig, zo'n verlaten stad. Je had het gevoel dat je niet het recht had daar te zijn en dat iemand je in de gaten hield, voor het geval je iets zou doen dat niet mocht. Je liep steeds achterom te kijken.' Zondag de vijftiende raakte diezelfde soldaat van amper twintig tijdens een verkenning in de bossen ten noorden van Arnhem zwaar gewond. Hem kostte de bevrijding van een lege stad levenslange invaliditeit; nog tientallen andere Engelsen en Canadezen vonden er de dood.

Intussen was operatie-*Anger* voltooid en stroomden versterkingen het bruggehoofd binnen. Operatie-*Cleanser*, de stoot naar het IJsselmeer, kon beginnen; met de uitvoering waren belast de Canadese 5e pantserdivisie, die uit de Betuwe werd aangevoerd, en de Canadese 1e infanteriedivisie, die bij Gorssel de IJssel was overgestoken en enigszins moeizaam, beducht voor Duitse tegenstand die zich westelijk van het Apeldoorns Kanaal kon bevinden, naar Apeldoorn oprukte. Onderwijl zuiverde de 49e divisie de IJsselstreek tot Dieren (dat op 16 april bevrijd werd) en de noordelijke Rijn-oever tot aan de Grebbeberg van Duitse verdedigers.

Op 17 april begroette Apeldoorn uitbundig zijn bevrijders, die zich veel moeite getroost hadden om de burgerbevolking zo min mogelijk

geschut van alle kanten op Arnhem uitvoerde. Het was een zo bemoedigend maar tegelijk ook zo angstaanjagend schouwspel (...) dat we geen woord konden uitbrengen en daar alleen maar stonden en toekeken.' Van de terughoudendheid die de geallieerden in de regel betrachtten als Nederlandse plaatsen werden aangevallen, leek hier geen sprake te zijn; misschien was het bekend dat in Arnhem vrijwel geen burgers meer verbleven en ging men ervan uit dat, behalve aan de Duitse verdediging, hoofdzakelijk materiële schade aan Nederlandse eigendommen kon worden toegebracht. Dit gold echter niet voor Velp, vijf kilometer ten oosten van Arnhem. De bevolking van dit dorp was niet geëvacueerd, had in

de afgelopen maanden alle ongerief van het bestaan vlak achter het front doorgemaakt en moest nu de verschikkingen ondergaan van een zware artilleriebeschieting, die met korte tussenpozen tot maandagochtend 16 april zou duren.

Een inwoner schreef die donderdagavond: 'Al wat hiervoor is gebeurd, is kinderspel vergeleken bij de hel die nu losbreekt. De explosies van duizenden granaten doen de huizen op hun grondvesten trillen. Wie zich bovengronds waagt, ziet Velp rondom branden.' Schrale troost putten de angstige burgers in hun kelders uit de verwachting dat nu de bevrijding niet ver meer kon zijn.

Die nacht nog trok de voorhoede van de 49e

oorlogsgeweld te doen ondergaan. Sinds *Cannonshot* (11 april) had de 1e divisie ruim vijfhonderd man aan doden en gewonden verloren; het aantal door de Canadezen gevangengenomen Duitsers bedroeg bijna zesentwintighonderd. De 5e pantserdivisie, vanuit het bruggehoofd Arnhem noordwaarts over de Veluwe opererend, had zonder veel tegenstand te ontmoeten inmiddels kunnen oprukken tot Barneveld en Voorthuizen. In de vroege ochtend van 17 april werd echter bij Otterlo een kort maar hevig gevecht geleverd tegen een groep van ettelijke honderden Duitsers die hun aftocht uit de sector Apeldoorn bedreigd zagen en ten koste van alles op de Vesting Holland wilden terugrekken. Niet zonder moeite wisten

de verraste Canadezen deze wilde doorbraakpoging te verijdelen. Ook noordelijker, in de omgeving van de verkeersweg Apeldoorn-Amersfoort, trachtten de Duitsers hun terugtochtroutes nog open te houden, wat bij Nijkerk en Putten tot felle schermutselingen leidde; de Canadezen konden niet verhinderen dat grote delen van de 6e *Fallschirmjägerdivision* naar West-Nederland ontsnapten. Op 17 april werd echter het IJsselmeer bereikt en Harderwijk bevrijd. Op 19 april hadden de geallieerden de gehele Veluwe in handen en was in het westen een lijn bereikt die samenviel met de oude Grebbelinie en Valleistelling — de traditionele begrenzing van de Vesting Holland. Hier werd halt gehouden. Het ge-

allieerde opperbevel had besloten dat voorlopig geen militaire operaties ter bevrijding van de westelijke provincies zouden worden uitgevoerd, teneinde de bevolking aldaar, die toch al in een benarde positie verkeerde, niet aan nog meer risico's bloot te stellen.

Als in september 1944 *Market Garden* was gelukt — wat zou er dan gebeurd zijn? Het is een zinloze vraag, maar waarschijnlijk hebben de geallieerden in het voorjaar van 1945 haar ook gesteld. Eén ding is zeker: *Anger* was dan niet nodig geweest. Die naam lijkt overigens niet toevallig gekozen. *Anger* wordt vertaald met 'gramschap'. Die gramschap was een half jaar tevoren gezaaid, de oogst was wrang.

MAPLE LEAF EN POMPEBLÊDEN

DR. Y. N. YPMA

Canadian Army Overseas Photo

Begin april 1945 waren in Friesland de tekenen duidelijk dat het einde van de bezetting niet ver meer kon zijn. Veelbetekenend was onder andere de toenemende onzekerheid bij de Duitse legerleiding hoe en waar zij het hoofd moest bieden aan de oprukkende geallieerden. In Leeuwarden bijvoorbeeld waren in de voorafgaande weken nog grote groepen *Fallschirmjäger* geconcentreerd en overal ingekwartierd; zij behoorden tot het *Kommando-Gericke*. Op 21 en 23 maart waren nog oproepen aangeplakt om burgers tewerk te kunnen stellen, die werden gevolgd door intensieve razzia's. De burgers moesten startbanen van de *Fliegereinsatz* bedrijfsklaar maken. Op 6 april waren de Duitsers echter plotseling

In bevrijd Leeuwarden defileren Schotten mee als onderdeel van de Canadese legereenheden die zonder een schot te lossen op 15 april 1945 de stad waren binnengetrokken.

bezig in te pakken: in de namiddag maakten de *Fallschirmjäger* zich voor vertrek gereed, naar het scheen richting Groningen. Bij de scheepswerven kwam het bericht binnen het werk aan de schepen te staken; de *Arbeits-referent* verklaarde dat er geen *Ausweise* meer nodig waren, en zou daaraan hebben toegevoegd: '*Der Krieg ist ja am Ende.*' Zover was het bepaald nog niet, maar het ogenblik waarnaar men vijf lange jaren had uitgekeken, was ongetwijfeld dichtbij.

In de Friese illegaliteit leefde al geruime tijd het verlangen zelf een zo groot mogelijke bijdrage te leveren aan de bevrijding van het eigen gewest. Sinds 20 oktober 1944 waren bij tweentwintig droppings wapens geborgen, goed voor het uitrusten van ongeveer tweeduizend man. Daarbij waren ongelukken gebeurd, grote en kleine, en er waren slachtoffers gevallen. Tot op 12 december 1944 de OD en KP in de Binnenlandse Strijdkrachten opgingen, bestonden er ook in Friesland oude tegenstellingen tussen beide verzetsorganisaties. Met name de droppings drongen deze tegenstellingen naar de achtergrond; zij dwongen eenvoudig tot samenwerking en tot aanvaarding van een eenhoofdige leiding met een efficiënt

functionerende staf. Bij de bundeling in de BS had de OD in principe de toezegging gedaan nog voor de bevrijding in actie te komen — dus niet te wachten tot een duidelijk 'gezagsvacuüm' was ontstaan — toch is de illegaliteit zo omzichtig geweest op dit omstreden punt in het algemeen naar bevind van zaken te handelen en haar houding te bepalen al naar gelang van de situatie van dat ogenblik.

Op zondag 8 april begon er zeer concreet tekening te komen in het Canadese aanvalsplan: zevenhonderd Franse parachutisten landden in Drente; een deel was uit de koers geraakt en kwam neer in de wijde omgeving van Appelscha in Zuidoost-Friesland. Deze groep begon met zo'n elan aan de uitvoering van haar taak —

op de hoofdmacht, waarop zij vijf tot zes dagen 'voor' lagen.

Als we het geheel in ruimer verband overzien, krijgen we de indruk dat het hier aan timing en coördinatie iets heeft ontbroken: het was bepaald ongebruikelijk een vooruitgeschoven groep parachutisten zo lang zonder steun van grondtroepen te laten. De BS beschikten over een uitstekend werkende telefooncentrale en de staf zal wel van de veronderstelling zijn uitgegaan dat de Canadese hoofdmacht dichterbij was dan in werkelijkheid het geval was. Toen diezelfde zondag om 13.30 uur de code 'De fles is leeg' doorkwam, wisten de groepen dat zij na zesendertig uur tot rail-, weg- en watersabotage moesten overgaan. Maandag-

man met enkele medewerkers naar Heerenveen vertrokken, waar hij letterlijk dichterbij het vuur zat en de ontwikkelingen beter kon volgen; gewestelijk commandant Meijer en chef-staf Camping zaten ondergedoken in de buurt van Leeuwarden, maar bleven bereikbaar. In overleg met district III (Heerenveen) is nog overwogen een uitbraakpoging te wagen in zuidoostelijke richting om zo snel mogelijk in contact te komen met de bevrijders, maar het werd als te gevaarlijk opgegeven. De Duitsers hadden de brug over de Tjonger in de Rijksstraatweg bezuiden Oudeschoot opgeblazen, maar de brug bij Mildam, even oostelijker, was nog intact. Daar had donderdag 12 april een ontmoeting plaats tussen Oberman

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

'ze schoten op alles wat los en vast zat' — dat de BS daar de schrik om het hart sloeg, omdat het in de omgeving nog wemelde van de Duitsers. De in Oosterwolde gelegde Duitsers waren echter oorlogsmoe en toonden niet de minste lust het tot een krachtmeting met de geharde commandotroepen te laten komen; zij konden er echter niet meer onderuit, toen een Landwachter ze eenmaal op hun aanwezigheid opmerkzaam maakte. Voorlopig stond de Franse para's — samen met de BS — niet anders te doen dan enkele gevechten te leveren met groepen Duitsers en verder hun positie te consolideren. Geallieerde vliegtuigen bezorgden hun daartoe op 12 april nog een partij landmijnen. De commando's wachtten daarna

Op 15 april 1945 stond Sneek al onder controle van de Binnenlandse Strijdkrachten, toen de Canadezen er binnentrokken en er een deel van hun materieel opstelden.

avond was er echter nog geen Canadees in velden of wegen te zien en stonden de verzetsgroepen voor een moeilijke beslissing; men kende uit ervaring de gevolgen van een onverhoedse schietpartij, vooral als daarbij aan Duitse kant doden vielen. Bovendien kon men een bezet object — een brug of wat dan ook — onmogelijk twee tot drie dagen vasthouden of ook maar verhinderen dat de Duitsers het zouden gebruiken.

Intussen was gewestelijk sabotageleider Ober-

en de bevelvoerende officier van het B-squadron van het 1st Armoured Car Regiment van *The Royal Canadian Dragoons*, majoor Gautier. Eerst was er nog wel enig wantrouwen te overwinnen, temeer omdat Oberman zijn eigen opvattingen had over de te volgen opmarsroute. Hij baseerde deze op de meest recente inlichtingen over de toestand van bruggen enzovoort. In overleg met district II (Drachten) waren daar waarnemers gestationeerd die de nodige gegevens 'heet van de naald' konden leveren. Dit nam bij de Canadezen alle twijfel weg en zo begon zaterdagochtend 14 april om 5 uur de *armoured car sweep* door het oosten van de provincie in noordelijke richting. Tegen de avond eindigde

deze in Dokkum. Eerst was bij Ureterp het verzet van een Duitse groep gebroken. Zij hield een brug bezet en had de Binnenlandse Strijdkrachten danig in het nauw gebracht (het kwam de BS op vijf doden te staan); de route liep verder over Drachten, langs de oostkant van het Bergumermeer en via Quatrebras naar Dokkum. Onderweg ondernamen de Canadezen een serie verkenningsacties en maakten zij krijgsgevangenen zonder op tegenstand te stuiten. De colonne bestond uit zestig grote en kleine gevechtswagens; haar opmars was één zegetocht. Die zaterdagavond was heel oostelijk Friesland bevrijd, al zouden de maandag daarop nog wel enige schermutselingen volgen aan de kust in de buurt van

communicatiemogelijkheden. De Canadezen waren verbaasd dat het mogelijk was ongestoord te telefoneren tussen bezet en onbezet gebied.

Het was bekend dat er westelijk van Heerenveen nog verspreide groepen Duitsers zaten met slechts beperkte artilleriesteun, doch zonder tanks. Het aanvalsplan kon in snel tempo worden uitgevoerd, zij het dat een vooruitgeschoven onderdeel bij Scharsterbrug op zondag 15 april op hevige tegenstand stuitte; de Canadezen lieten deze plaats voorlopig links liggen. In de nacht van 14 op 15 april hadden de *Chauds* een sterke verkenningspatrouille richting Sneek gestuurd; onderweg moesten manschappen worden achtergelaten bij verscheide-

in de loop van de nacht vertrokken, de leden van de gehate *Polizeistelle* voorop. Rond 12 uur rolde uit oostelijke richting de eerste pantserwagens van de *Dragoons* de stad binnen; in de late namiddag arriveerden uit de richting Heerenveen de *17th Duke of York's Royal Canadian Hussars*; zij waren zeven uur opgehouden bij de vernielde brug van Oudeschouw en enigszins verbaasd in Leeuwarden al *Dragoons* aan te treffen.

Alsof het op bevel gebeurde, hadden de Duitsers de belangrijkste centra, Heerenveen, Drachten, Sneek, Bolsward, Leeuwarden en Dokkum vrijwel gelijktijdig en zonder veel gerucht verlaten; de BS hadden binnen twee dagen negentig procent van Friesland onder

Oostmahorn. De opmars was zo snel gegaan, dat het hoofdkwartier in Zwolle het contact verloor; via Londen moest het worden hersteld. De bevrijding van West- en Zuidwest-Friesland tot en met de kop van de Afsluitdijk was opgedragen aan de Canadese 8e infanteriebrigade, de bataljons *The Queen's Own Rifles of Canada*, *Le Régiment de la Chaudière* (kortweg *The Chauds*) en *The North Shore (New Brunswick) Regiment*. Zij kregen artilleriesteun van het *13th Field Regiment Royal Canadian Artillery*, waarvan de batterijen de oprukkende bataljons moesten vergezellen tezamen met tanks en genieafdelingen. De brigade beschikte over veel inlichtingen over de situatie rondom Sneek, de watervoorziening en de telefoon-

ne bruggen met de bedoeling deze stevig in handen te houden. In de ochtend van 15 april werd Sneek bevrijd; de stad stond toen reeds onder controle van de BS. De *North Shores* rukten inmiddels op naar Bolsward en troffen daar dezelfde situatie aan. Zondag en maandag trokken de *Chauds* en de *North Shores* respectievelijk naar De Lemmer en Koudum-Staveren. De *Chauds* moesten bij de opgeblazen Wellebrug onverrichter zake terugkeren.

Inmiddels was ook Leeuwarden bevrijd, zonder dat een schot behoefde te worden gelost. Zondagochtend was de districtscommandant van de BS hier met zijn driehonderd man de straat opgegaan om de nog achtergebleven Duitsers op te pakken. Het gros was echter al

controle — de volledige aftocht van de Duitsers was begonnen.

De onderdelen van de *Wehrmacht* waren oorlogsmoe. Bij voorkeur gaven zij zich over aan de Canadezen, niet alleen omdat dit een 'capitulatie op niveau' was, maar ook omdat ze als krijgsgevangenen mochten rekenen op een behandeling volgens de bestaande conventies; op dat punt voelden zij zich over de BS niet zo zeker.

Zondag 15 april begon de tweede fase: de volledige bevrijding. Er bleven de bezetter drie wegen over waarlangs hun aftocht kon gaan: via De Lemmer, Harlingen en de Afsluitdijk. Deze wegen hebben de Duitsers zolang mogelijk vrij willen houden. Zo bleef Scharsterbrug

ten zuidwesten van Joure nog onder zware bezetting; de Duitsers wilden hier tot op het laatst de land- en waterwegen naar De Lemmer openhouden. Zondag 15 april hadden de *Chauds* dat duidelijk ondervonden. De dag daarop kwamen zij met voldoende artilleriesteun terug, braken het laatste verzet en trokken verder naar De Lemmer, waar zij de laatste tegenstand opruimden en de haven onder bewaking van de BS lieten (17 april). In de voorafgaande dagen had nog een groot aantal Duitsers kans gezien langs deze weg per schip te ontkomen.

De Canadese artillerie vertrok intussen zo snel mogelijk naar Longerhou bij Bolsward. Maandags hadden *The Queen's Own Rifles* orders gekregen naar de Afsluitdijk op te rukken; ter hoogte van dit dorp waren zij op hevige tegenstand gestuit. Alle beschikbare Canadese batterijen werden hier in stelling gebracht, waarmee de kop van de dijk en Pingjum onder vuur werden genomen. Vier groepen van de BS in Bolsward (district VI) vochten samen met de Canadezen in de voorste gelederen mee. In de namiddag van woensdag 18 april rukten tanks en infanterie van de 8e brigade Makkum binnen. De laatste ontsnappingsroute was daarmee afgesloten, want Harlingen was de dag tevoren reeds bezet door de *Highland Light Infantry*, een onderdeel van de 9e brigade. Op zaterdag 14 april waren daar duizenden Duitse soldaten dodelijk vermoeid aangekomen. Zij waren lopend gekomen, per fiets of op boerenwagens. Er verzamelden zich ook veel NSB'ers en Landwachters in de stad. Zij allen wilden zich hier inschepen of vluchten via de Afsluitdijk. Om dit te voorkomen moest snel worden gehandeld; de Canadezen konden echter niet voorkomen dat het merendeel toch nog ontkwam, voor een deel naar Terschelling. Er werden in Harlingen vierhonderd man, deels dronken, krijgsgevangen gemaakt.

De *Dragoons* hadden andere zorgen; zij waren op maandag 16 april bij Oostmahorn onverwacht in een zwaar gevecht gewikkeld geraakt met vijfhonderd Duitsers, die daar onder dekking van drie *Schnellboote* aan wal waren

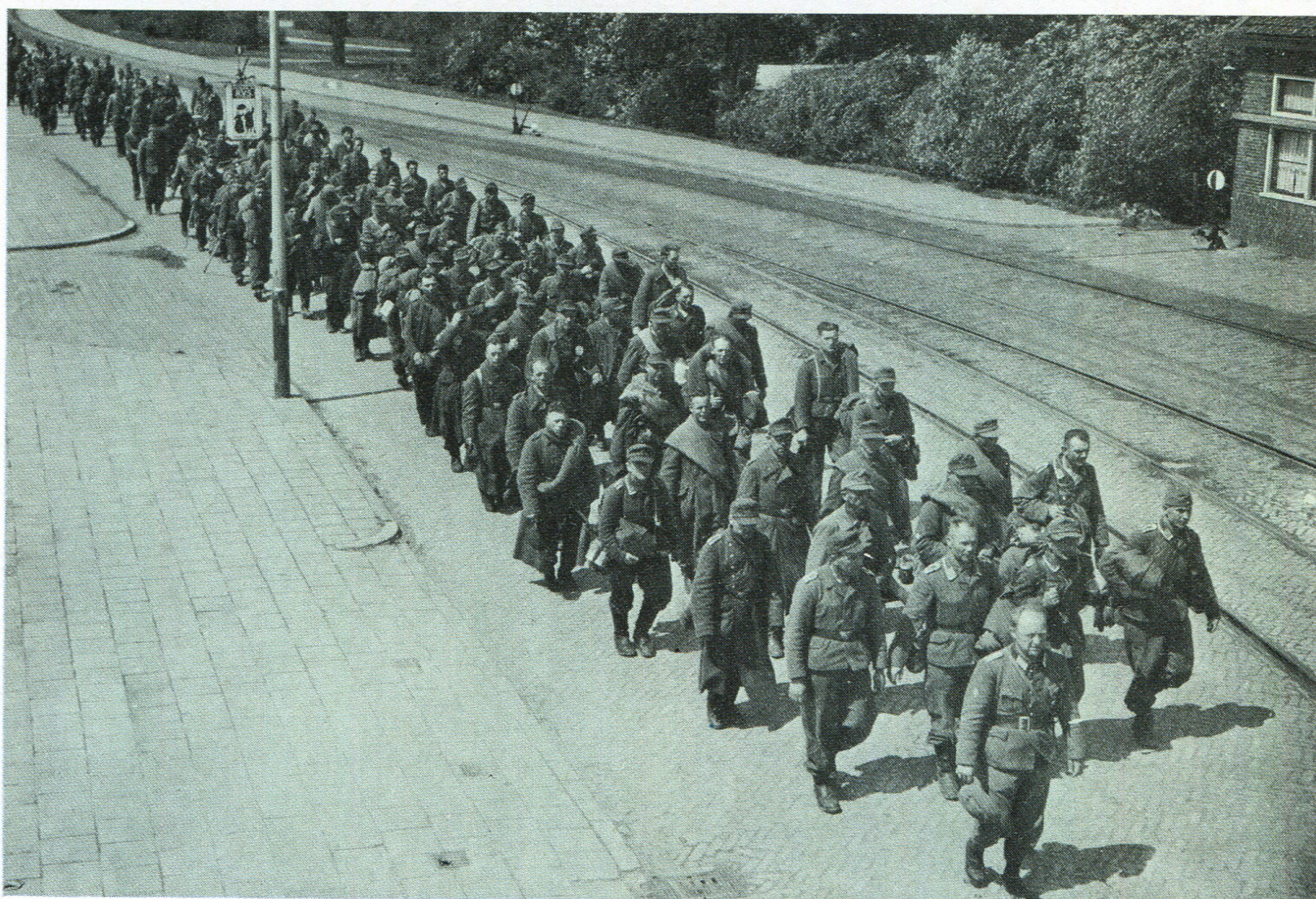

Links: in Leeuwarden trokken de Canadezen veel bekijks. De inwoners dromden samen bij elk geallieerd voertuig dat er zich vertoonde.

Rechtsboven: een verlaten Duitse stelling aan de kop van de Afsluitdijk bij Zurich.

Rechtsonder: gevangengenomen Duitsers werden via Sneek naar Duitsland afgevoerd.

gezet. Het pleit kon hier slechts met luchtsteun ten gunste van de *Dragoons* worden beslecht. Dezen moesten bovendien assistentie verlenen aan de BS, die het alleen niet konden klaren tegen enkele zeer agressieve Duitse eenheden; zondag en maandag trachtten deze eenheden via de Soensterdijk bij Dokkumer Nieuwezijlen uit Groningen naar het westen te ontsnappen, hetgeen hun op verscheidene doden kwam te staan. Ongeveer honderd dertig Duitsers werden gevangengenomen; de BS verloren vier man. Toen werd het ook daar rustig en was Friesland vrij, met uitzondering van de vier Waddeneilanden, waarvandaan pas op 12 juni de laatste Duitsers vertrokken naar Wilhelms-haven.

STERVEN VOOR DE EER

DR. C. A. RUTGERS

De geschiedenis herhaalt zich niet, zegt de historicus. Maar een bepaald fenomeen herhaalt zich soms wél. In 1814 meende de Franse bezetting aan de eer van Frankrijk en keizer Napoleon verschuldigd te zijn Delfzijl te verdedigen; in april 1945 redeneerde *Ortskommandant* Ullrich op soortgelijke wijze: de Duitse soldateneer stond op het spel, de stad moest tot de laatste man en de laatste patroon worden verdedigd.

De bevrijders naderden. De Duitsers zagen hun tegenstanders komen en namen maatregelen. Wat velen eerst te gek had geleken: een niet-versterkt stadje van zo'n tienduizend inwoners verdedigen, terwijl de Duitsers over de Eems naar hun land terug konden trekken, werd bittere ernst. Dat eind januari en begin maart enkele schepen van het Rode Kruis in Delfzijl wat voedsel hadden mogen lossen voor West-Nederland, was een vriendelijk gebaar van de Duitsers geweest, maar meer ook niet.

Half april werden de maatregelen ter verdediging afgekondigd: de zeesluizen werden geopend, zodat de lage gedeelten langs Damsterdiep en Eemskanaal overstroomd werden; de naderende geallieerden werden op die wijze gedwongen in deze contreien de grote wegen te gebruiken, en die wegen waren door het zware verkeer van de Duitsers in slechte staat. Delfzijl zou van het noordwesten en het zuidoosten uit aangevallen moeten worden. De tegenstander zou daar in het vlakke, weinig beschutting biedende terrein opgewacht worden door het vuur uit Duitse bunkers; hij zou, behalve door de vele kanalen en sloten, ook door prikkeldraad en landmijnen gehinderd worden. De plaatselijke bevolking had reeds lang in spanning geleefd, geruchten omtrent de aanstaande verdediging hadden de ronde gedaan, een enkeling had al in november 1944 zijn gezin laten evacueren naar het veiliger gelegen Hoge Land, Uithuizen en omstreken. Nu was het zover. Op 17 april werd officieel gelegenheid geboden om te evacueren. De meeste burgers bleven; zij kregen onmiddellijk te maken met een strenger toezicht op het verbod van samenscholing en op de verplichting tot verduistering en met een spertijd van 5 uur 's middags tot 6 uur 's morgens.

Wie moesten nu Delfzijl voor de Führer verdedigen? Het garnizoen telde zo'n vijftienhonderd man, ten dele bestaande uit gemilitariseerde bemanningen van schepen; het werd aangevuld met een onbekend aantal, vermoedelijk enige honderden, van elders gevluchte soldaten. De Canadese militaire geschied-

schrijver Stacey registreert deze gebrekkige situatie en tekent erbij aan: 'Desalniettemin vochten zij vaak goed.' Niet onvermeld mag blijven dat ten oosten van Termunten, aan de Dollard, een batterij geschut stond opgesteld en dat ook van de overkant van de Eems, bij Emden vandaan, en zelfs van het eiland Borkum af geschoten werd om de verdediging van Delfzijl te ondersteunen.

De geallieerden kwamen snel dichterbij en zouden natuurlijk door hun overmacht in het luchtruim de strijd met één groot bombardement hebben kunnen beslissen; waarschijnlijk spaarden de Canadezen, mede op aandrang van de illegaliteit, de stad uit overwegingen van menselijkheid: Delfzijl zou door landstrijdkrachten worden veroverd. De Canadese 3e divisie had op 22 april met veel moeite Wagenborgen in handen gekregen; daarna was deze divisie Duitsland ingetrokken en was de taak, het restant van de provincie Groningen te bevrijden, overgedragen aan de 5e pantserdivisie. Delfzijl had toen al met de geallieerde artillerie kennis gemaakt. Van beide kanten naderden de Canadezen: uit het zuidoosten *The Westminster Regiment* en *The Irish Regiment of Canada*, die op 30 april de Eems bereikten, respectievelijk bij de Duitse batterij aan de Dollard en bij Heveskes en Oterdum, dorpjes aan de uiterste rand van de gemeente Delfzijl; uit het noordwesten met name *The Perth Regiment*, dat na de militaire 'wandeling' door het Hoge Land bij Krewerd en Holwierde op heftige tegenstand stuitte en de negenentwintigste april nog altijd een aantal kilometers van Delfzijl verwijderd was. Alleen het half ondergelopen Appingedam had men op 23 april tamelijk gemakkelijk kunnen bezetten. De beschieting van Delfzijl en van de Duitse stellingen daar ging intussen door, niet alleen door de geallieerde artillerie, maar ook vanuit de lucht. Alleen van acht tot twaalf uur was alles veilig en konden de burgers kelders en schuilkelders uit om inkopen te doen, voor zover dat, gezien de voorraden, althans mogelijk was. Dat veel huizen getroffen werden en daardoor ook onder de burgerij slachtoffers vielen, was al erg genoeg. De weg naar het ziekenhuis in Groningen was vanzelfsprekend geblokkeerd, de plaatselijke artsen moesten in een geïmproviseerd noodhospitaal maar zien wat ze konden redden. Doden werden, nadat het lijkenhuis op de begraafplaats na granaatslag in vlammen was opgegaan, zolang in het tramstation geborgen, daar het bijwonen van een begrafenis voor de levenden te riskant was.

Op 29 april losten *The Cape Breton Highlanders* het *Perth Regiment* af; de volgende ochtend om tien uur gingen zij over tot de beslissende aanval op Delfzijl zelf. Van Uitwierde langs de bochtige weg en onder langs de dijk op Delfzijl af; in die dijk de Duitse bunkers, overal sloten, prikkeldraad en mijnen; het was maar een paar kilometer, maar na vierentwintig uur waren de Canadese tanks nog niet in de stad. Toch zou de eerste mei de beslissing brengen. De gehele nacht door was er geschoten, een aantal Duitse stellingen was buiten gevecht gesteld. Toen het station eenmaal in handen van de Canadezen was, was het verzet snel gebroken; waren de Duitse soldaten bang geworden, omdat van het station uit het schuin ertegenover gelegen hotel Dik, dat hun tot *Wehrmachtsheim* diende, zo goed te beschieten was? Veel Duitsers trachtten nog over de Eems Duitsland te bereiken, al was dat riskant wegens de niet aflatende activiteit van Canadese artilleristen.

Die eerste mei was het dan wel feest in het centrum van Delfzijl, maar de bevrijding was nog niet voltooid: de meest fanatieke Duitsers hadden zich over het Eemskanaal teruggetrokken op het aangrenzende Farmsum, waar zij vanuit de hervormde kerk nog een dag lang hun laatste granaten afvuurden op Delfzijl, voor zij zich overgaven aan het *Irish Regiment*, dat van Heveskes via Weiwerd was opgerukt. De slag was ten einde (voor de Canadese soldaten de laatste slag van de hele oorlog), de balans kon worden opgemaakt: een aantal doden onder de burgers, nogal wat gevallen aan Canadese zijde, veel Duitsers krijgsgevangen, veel vernielingen bij beschieting en verovering. En de Duitse dreigementen waarover de bevolking zich zo ongerust had gemaakt? De havenwerken waren geprepareerd om te worden vernietigd, maar dit werk was niet uitgevoerd; de kranen en de meeste sluizen waren nog intact. De brug over het Eemskanaal was door de op Farmsum terugtrekkende Duitsers vernield. De ergste schade was door de Duitsers toegebracht aan het laaggelegen land bij het openen van de sluizen, voordat het beleg begon. Maar eigenlijk was de grootste schanddaad het simpele feit van de Duitse beslissing Delfzijl te verdedigen, een beslissing waarvan de commandant de zinloosheid weigerde in te zien. En zo kreeg deze Ullrich zijn kleine plaatsje in de geschiedschrijving en kreeg Delfzijl het wat griezige voorrecht opnieuw de laatste door de bezetters verdedigde stad in Nederland te zijn.